

Małgorzata Mirek

Nowy Sącz

ORCID ID: 0000-0002-7997-0899

„W ŚWIECIE KSIĄG. HISTORIA KSIĄŻKI OD NARODZIN PISMA PO
XXI WIEK”. WYSTAWA W SĄDECKIEJ BIBLIOTECE PUBLICZNEJ
IM. JÓZEFA SZUJSKIEGO W NOWYM SĄCZU

Streszczenie: W dniach od 15 listopada 2019 do 6 stycznia 2020 roku w Sądeckiej Bibliotece Publicznej im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu była prezentowana wystawa „W świecie ksiąg. Historia książki od narodzin pisma po XXI wiek”. Ekspozycja umożliwiła wszystkim zainteresowanym pogłębienie wiedzy na temat „historii książki od narodzin pisma po XXI wiek”. Uświadomiła ona również, jak w ciągu wieków zmienia się świat, a wraz z nim pojawiają się nowe pomysły na książki i tworzą się nowe formy relacji między czytelnikiem a ich zawartością. W artykule przedstawione zostały eksponowane na wystawie, unikatowe i cenne egzemplarze pochodzące ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej, Fundacji Nomina Rosae Ogród Kultury Dawnej, parafii ewangelicko-augsburskiej Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu oraz kolekcji prywatnych. Wśród nich znalazły się m.in. stare druki, książki wydane od XIX do XXI wieku, reprinty i faksymile rękopiśmiennych ksiąg, albumy, atlasy, encyklopedie, słowniki, komiksy, audiobooki, a także czasopisma.

Słowa kluczowe: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego, stare druki, książki, reprinty, faksymile, albumy, atlasy, encyklopedie, słowniki, komiksy, audiobooki, czasopisma

“In the World of Books. The History of the Book from the Birth of Writing to the 21st Century”. The Exhibition at Józef Szujski Sądecka Public Library in Nowy Sącz

Abstract: The exhibition “In the world of books. The history of the book from the birth of writing to the 21st century” was presented at the Józef Szujski Sądecka Public Library in Nowy Sącz from 15 November 2019 to 6 January 2020. The exhibition enabled all interested parties to deepen their knowledge of “the history of the book from the birth of writing to the 21st century”. It also made everyone aware of how the world has changed over the centuries, and with it, new ideas for books appear and new forms of relationship between the reader and their content are created. The article presents unique and valuable items from the collections of the Sądecka Public Library, the Nomina Rosae Garden of Old Culture Foundation, the Evangelical-Augsburg Parish of the

Transfiguration in Nowy Sącz and private collections. These included, among others: old prints, books published from the 19th to 21st century, reprints and facsimiles of handwritten books, albums, atlases, encyclopedias, dictionaries, comics, audiobooks, and magazines.

Keywords: Józef Szujski Sąddecka Public Library, old prints, books, reprints, facsimiles, albums, atlases, encyclopedias, dictionaries, comics, audiobooks, magazines

W dniach od 15 listopada 2019 do 6 stycznia 2020 roku w zabytkowych piwnicach Sąddeckiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu była prezentowana wystawa „W świecie ksiąg. Historia książki od narodzin pisma po XXI wiek”. Została ona przygotowana przez Fundację Nomina Rosae Ogród Kultury Dawnej oraz Sąddecką Bibliotekę Publiczną dzięki dotacji udzielonej przez Miasto Nowy Sącz. Jako wydarzenie towarzyszące wystawie w dniu 16 grudnia 2019 roku odbyło się spotkanie z kolekcjonerem i bibliofilem Kasprem Świerzowskim, który opowiadał o „Troskach i radościach miłośnika książek”. Kuratorką wystawy była dr Maria Molenda, prezes Fundacji Nomina Rosae Ogród Kultury Dawnej.

Na wystawie zostały zaprezentowane unikatowe i cenne egzemplarze pochodzące ze zbiorów Sąddeckiej Biblioteki Publicznej, Fundacji Nomina Rosae Ogród Kultury Dawnej, parafii ewangelicko-augsburskiej Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu oraz kolekcji prywatnych. Wśród nich znalazły się m.in. stare druki, książki wydane od XIX do XXI wieku, reprinty i faksymile rękopiśmiennych ksiąg, albumy, atlasy, encyklopedie, słowniki, komiksy, audiobooki, a także czasopisma. Większość z zaprezentowanych 62 eksponatów po raz pierwszy została pokazana szerszej publiczności.

W starożytności i średniowieczu *Biblia* odgrywała doniosłą rolę zarówno społeczną, jak i kulturową. Jest dziełem o dużych walorach literackich, dostarczyła wielu tematów literaturze pięknej oraz sztukom plastycznym. Stanowi ponadto najważniejsze źródło poznania dziejów starożytnego Izraela i początków chrześcijaństwa. Na omawianej wystawie prezentowane było faksymile iluminowanego rękopisu *Velislai Biblia picta*¹. Manuskrypt powstał w latach 1325–1349. Został wykonany przez kilku artystów prawdopodobnie dla Velislava the Canon (zm. 1367), notariusza króla czeskiego Jana Luksemburskiego (1296–1346) i jego syna Karola IV (1316–1378). Kodeks składa się z 188 kart pergaminowych. Można uznać, że jest to swoisty średniowieczny komiks, gdyż tekst został tu znacznie ograniczony. *Velislai Biblia picta* jest przykładem tzw. Biblii pauperum. Oryginał znajduje się w Bibliotece Narodowej Republiki Czeskiej w Pradze. Oprócz tego był eksponowany katalog

¹ *Velislai Biblia picta*, red. K. Stejskal, Praga 1970.

*The most beautiful Bibles*² zawierający wysokiej jakości reprodukcje iluminowanych średniowiecznych rękopisów *Biblii* oraz krótkie eseje o każdym z prezentowanych zabytków piśmiennictwa.

W XIV wieku w kręgach arystokracji modne były polowania. To im Gaston III de Phébus (1321–1391), hrabia Foix i wicehrabia Béarn, poświęcił traktat *Le Livre de la chasse* (1387–1389), który zadedykował swojemu przyjacielowi i towarzyszo- wi polowań, księciu Burgundii Filipowi II Śmiałemu (1342–1404). Autor dzięki rozległej wiedzy i doświadczeniu łowieckiemu zdobytemu nie tylko we Francji, ale także na polowaniach w Norwegii, Szwecji i Anglii, zawarł w traktacie opis kilkunastu gatunków łownej zwierzyny pod względem wyglądu, obyczajów, okresów godowych i liczebności potomstwa. Poświęcił też wiele uwagi nauce o rasach psów łowieckich, ich układaniu, reprodukowaniu i leczeniu. Omówił rodzaje polowania oraz wyszczególnił typy narzędzi myśliwskich. Sprawy dydaktycznej roli zajęć łowieckich, zamieszczone w opisie cyklu wychowania młodocianego myśliwego, przedstawił w prologu³. Wolor tego traktatu podnoszą ilustracje. Ekspozowany na wystawie egzemplarz to faksymile⁴, a oryginał znajduje się w Bibliotece Narodowej Francji w Paryżu.

W XIV i XV wieku nastąpiło ponowne odkrycie rycerskich ideałów nie tylko w literaturze, ale i w wymiarze społecznym, politycznym i kulturowym. Arystokracja wierzyła w cywilizacyjną wizję rycerstwa. Już od 1330 roku powstały w Europie liczne inicjatywy odwołujące się do tradycji arturiańskich. Powróciła moda na turnieje, traktowane jednak bardziej jako pokaz zręczności i rodzaj gry towarzyskiej⁵. René d'Anjou (1409–1480), książę Andegawenii i Lotaryngii, hrabia Prowansji nie tylko je organizował, ale i napisał *Traité des tournois* (1445–1452), w którym ustalił ich reguły. Traktat ten René d'Anjou zadedykował swojemu bratu Karolowi Walezjuszowi (1414–1472), hrabiemu Maine. Prezentowana na wystawie księga to reprint⁶ wspaniałych iluminacji zdobiących rękopis przechowywany w zbiorach Biblioteki Narodowej Francji w Paryżu.

Na szczególną uwagę zasługują dwa niezwykle pięknie wydane albumy. Pierwszy z nich *Codices illustres. The world's most famous illuminated manuscripts 400 to*

² *The most beautiful Bibles*, red. A. Fingernagel, Ch. Gastgeber, tłum. K. Williams, W. Chapel, Hong Kong 2008.

³ A. Samsonowicz, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991, s. 290.

⁴ G. Phébus, *Le Livre de la chasse*, Graz 1976.

⁵ K. Dybeł, *Średniowiecze, [w:] Historia literatury francuskiej*, red. K. Dybeł, B. Marczuk, J. Prokop, Warszawa 2005, s. 84.

⁶ *Le Livre des Tournois du Roi René de la Bibliothèque nationale (ms. français 2695)*, Paris 1986.

1600⁷ zawiera reprodukcje miniatur zdobiących średniowieczne manuskrypty, będące skarbem światowej kultury. Natomiast w drugim *Manuscripts enlumines*⁸ znalazły się reprodukcje iluminowanych rękopisów pochodzących ze zbiorów Pierpont Morgan Library w Nowym Jorku.

Wielkie uznanie zyskał sobie poemat *Theuerdank* autorstwa cesarza Maksymiliana I Habsburga (1459–1519), którego tematem jest udramatyzowana i ubarwiona historia jego podróży powziętej w celu poślubienia księżnej Marii von Burgund (1457–1482) w 1477 roku. Przyczyniła się do tego zarówno osoba cesarza Maksymiliana I Habsburga, jak i wspaniałe, chyba pierwsze w Niemczech bibliofilskie wydanie książki, wydrukowanej rzadką czcionką oraz ilustrowanej przez artystów ze szkoły Dürera⁹. Prezentowana na wystawie księga to faksymile¹⁰, a oryginał znajduje się w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium. Jako uzupełnienie reprodukcji eksponowany był komentarz *The Theuerdank of 1517*¹¹.

Na przełomie XIII i XIV wieku Dante Alighieri (1265–1321) „w *Boskiej komedii* z niedościgłym kunsztem formalnym tworzy syntezę średniowiecznego chrześcijaństwa, a poemat religijny i wizjonerski o piekle, czyścicy i raju, o drodze duszy z mroków grzechu ku światłościom Bożym oraz o losach upadającej i oczyszczającej się ludzkości zespala z namiętym poematem politycznym, z walką o potęgę Włoch pod egidą cesarstwa”¹². Na wystawie eksponowane były dwa wydania *Boskiej komedii*. Pierwsze z nich w języku niemieckim *Die Göttliche Komödie* (cz. 1–3, Zürich–Leipzig–Wien 1921), w przekładzie Otto Gildemeistera, z ilustracjami Franza von Bayrosa. Drugie w języku polskim w tłumaczeniu Juliana Korsaka, wydane w 1900 roku w Łodzi. Ukazało się ono w serii „Biblioteka Powszechna” wydawanej przez Wilhelma Zukerkandla.

Obok egzemplarzy *Boskiej komedii* prezentowany był zbiór krótkich opowiadań *Les Diaboliques* (Paris 1988) Julesa Barbeya d’Aureville (1808–1889). Kolekcja ta powstała w 1874 roku. Barbey d’Aureville pochodził z arystokratycznej rodziny z Normandii. Ukończył studia prawnicze w Caen, jednak zainteresowania skłoniły go do zajęcia się dziennikarstwem i literaturą. Prowadził w Paryżu żywot wyrafi-

⁷ I.F. Walther, N. Wolf, *Codices illustres. The world's most famous illuminated manuscripts 400 to 1600*, Köln 2001.

⁸ W.M. Voelkle, S. L’Engle, *Manuscripts enlumines. Chefs-d’oeuvre de la Pierpont Morgan Library New York*, Abbeville 1980.

⁹ M. Szyrocki, *Historia literatury niemieckiej. Zarys*, wyd. 2 posz., Wrocław 1971, s. 68.

¹⁰ Maksymilian I Habsburg, *Die Abenteuer des Ritters Theuerdank / The adventures of the knight Theuerdank*, Köln 2003.

¹¹ S. Füssel, *The Theuerdank of 1517: Emperor Maximilian and the media of his day: a cultural-historical introduction*, tłum. C. Hall, Köln 2003.

¹² J. Kleiner, *Od początków piśmiennictwa do pierwszej książki Reja*, [w:] J. Kleiner, W. Maciąg, *Zarys dziejów literatury polskiej*, wyd. 2 popr., Wrocław 1974, s. 28.

nowanego eleganta. W 1846 roku nawrócił się na katolicyzm i opowiadał się za tradycyjnym monarchizmem. Jak pisze Jan Prokop:

Jego twórczość literacka stanowi wyzwanie obiegowym poglądom epoki zwycięskiego mieszczaństwa, wierzącego w nowoczesność, rozwój przemysłu i postęp, hołdującego materializmowi i agnostycyzmowi pozytywistów jak Auguste Comte. Barbey jest z natury nonkonformistą, szukającym w życiu człowieka cech tego, co niezwykle, pełne grozy, demoniczne. Utrzymuje, że pokazując perwersje Szatana, chce przestrzec przed złem, ma więc na widoku zbudowanie, nie zaś zgorzenie czytelnika¹³.

Polską literaturę piękną reprezentowały na wystawie dzieła pisarzy epoki oświecenia i romantyzmu. Nierzadko pięknie wydane do dziś znajdują się w bibliotekach i księgozbiorach prywatnych. Z bogatej twórczości Ignacego Krasickiego prezentowany był tom drugi *Dzieł poetyckich* (Warszawa 1812), wydany nakładem Franciszka Ksawerego Dmochowskiego w serii „Dzieła Ignacego Krasickiego”. Twórczość pisarzy epoki romantyzmu reprezentował egzemplarz *Dzieł poetyckich* (Nowogródek 1933) Adama Mickiewicza, wydany przez i z objaśnieniami Tadeusza Piniego, nakładem Komitetu Mickiewiczowskiego. Oprócz tego tom pierwszy z dziesięciotomowej edycji zbiorowej *Dzieł Juliusza Słowackiego* (Kraków 1882), wydany nakładem Kazimierza Bartoszewicza. Na karcie tytułowej widoczna jest odcisnięta pieczętka ks. Jana Dagnana¹⁴. Poza tym poemat *Genezis z Ducha* (Warszawa 1920) Juliusza Słowackiego. Ukazał się on w serii „Panteon” wydawanej przez Jakuba Mortkowicza. Poemat ten powstał w 1844 roku, a wydany został w 1871 roku we Lwowie po śmierci autora. Utwór stanowi esencję i ostateczną postać tworzonej i przez lata kształtowanej przez Słowackiego filozofii genezyjskiej. Jest manifestacją „wiary widzącej”, połączenia rozumu i intuicji.

¹³ J. Prokop, *Od klasycyzmu do postmodernizmu*, [w:] *Historia literatury francuskiej...*, s. 327.

¹⁴ Jan Dagnan (1858–1930) – teologię studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie, gdzie 28 czerwca 1884 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Józefa Alojzego Pukalskiego. Pracował jako wikary w parafiach w Zgórsku i w Nowym Sączu, gdzie od 21 stycznia 1892 roku pełnił funkcję zastępcy katechety gimnazjalnego. Od 6 lipca 1892 roku pracował jako wikary, a 29 lipca 1893 roku został mianowany proboszczem parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Piwnicznej. Uporządkował wnętrze kościoła. Wybudował kościół w Łomnicy, gdzie dzięki jego staraniom powstała nowa parafia. Założył Kasę Stefczyka, wybudował Dom Ludowy. W 1908 roku został wicedziekanem, a w 1916 roku dziekanem dekanatu starszodeckiego. W 1930 roku zrezygnował z funkcji dziekana z powodu choroby. Spoczywa na cmentarzu w Piwnicznej, zob. *Dagnan Jan*, [w:] A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 2: A–J, Tarnów 2000, s. 146.

Na przełomie XIX i XX wieku powstały wielkie syntezy historii literatury polskiej: Piotra Chmielowskiego¹⁵, Aleksandra Brücknera¹⁶, Ignacego Chrzanowskiego¹⁷ i Romana Pilata¹⁸. W tym szeregu znalazło się także miejsce dla sześciotomowego wydania *Historii literatury polskiej* Stanisława Tarnowskiego (1837–1917)¹⁹, historyka literatury, krytyka literackiego, publicysty, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, prezesa Akademii Umiejętności, posła na Sejm Krajowy we Lwowie, członka Izby Panów w Radzie Państwa w Wiedniu. Za dzieło to otrzymał w 1906 roku Nagrodę Fundacji im. Probusego Barczewskiego. Na wystawie pokazany był tom szósty, część pierwsza *Historii literatury polskiej. Wiek XIX. 1850–1863* (Kraków 1905), wydany nakładem autora.

Wśród eksponatów prezentowanych na wystawie znalazły się także książki o tematyce religijnej. Ważne miejsce w twórczości literackiej Mikołaja Reja (1505–1569) zajmują utwory będące tłumaczeniami, parafrazami oraz interpretacjami *Biblii*. Stanowią one wyróżniający się zespół, który odznacza się swoistą poetyką i stylistyką, ukształtowaną na lekturze *Pisma Świętego* oraz jego reformacyjnych wykładni. Te prace biblijne bardzo mocno zapadły w świadomość literacką i językową Reja, czego ślady spotyka się w jego całej twórczości²⁰. Na uwagę zasługuje, eksponowane na wystawie, ostatnie dzieło z serii biblijno-kaznodziejskiej *Apocalypsis, to jest dziwna sprawa skrytych tajemnic Pańskich* (Kraków 1565), wydrukowane w oficynie Macieja Wirzbięty. Pierwowzór tego dzieła wskazał Andrzej Trzeciecki (przyjaciel pisarza i domniemany pierwszy jego biograf), informując, że napisał je Rej „cudownym polskim językiem, z wykładem zacnego a uczonego doktora w *Piśmie Świętym*, Henryka Bullingera”. Przystawiając reformacji polskiej kazania wybitnego teologa szwajcarskiego, Rej zastosował metodę swobodnej parafrazy i adaptacji. Skrócił oryginał ze 100 kazań do 85, a w wykładzie *Objawienia św. Jana* umieścił wiele akcentów polemicznych, dostosowanych do aktualnych warunków i okoliczności polskich. Historycy literatury zgodnie twierdzą, że *Apocalypsis* jest, obok *Kupca*, dziełem najostrzej godzącym w katolicyzm. Ponadto po raz pierwszy Rej bardzo

¹⁵ P. Chmielowski, *Historia literatury polskiej*, t. 1–6, Warszawa 1899–1900.

¹⁶ A. Brückner, *Dzieje literatury polskiej w zarysie*, t. 1–2, Warszawa 1903.

¹⁷ I. Chrzanowski, *Historia literatury niepodległej Polski (965–1795)*, Warszawa 1908.

¹⁸ R. Pilat, *Historia literatury polskiej od czasów najdawniejszych do roku 1815*, Lwów–Warszawa 1908–1926.

¹⁹ Zob. A. Szwarz, *Tarnowski Stanisław*, [w:] *Słownik historyków polskich*, koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 522; T. Budrewicz, R. Stachura-Lupa, *Tarnowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 52/4, z. 215, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2019, s. 533–541.

²⁰ Z. Nowak, „*Vates Polonus alias Rymarz*” – Mikołaj Rej, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki*, t. 1, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1991, s. 512.

ostro uderzył w arian polskich, atakując zwłaszcza ich poglądy na dogmat Trójcy Świętej²¹.

W gronie pionierów i czołowych działaczy obozu kontrreformacji należy wymienić Piotra Skargę (1536–1612)²², wybitnego kaznodzieję, teologa i hagiografa, polemistę, a także nauczyciela i organizatora kolegów jezuickich. Pochodził z Mazowsza z ubogiej rodziny szlacheckiej. Do zakonu wstąpił podczas pobytu w Rzymie. Po powrocie do kraju rozwinął gorliwą, wielostronną działalność w służbie zakonu, poświęcił się całkowicie zadaniu walki z herezją oraz programowi zdobywania dla Kościoła terenów utraconych na rzecz wyznań protestanckich lub też dziedzin przesiąkniętych świeckimi treściami kultury renesansowej. Działał w Pułtusk, Jarosławiu, Poznaniu i we Lwowie. W Wilnie pełnił funkcję rektora akademii jezuickiej, a także zasłużył się organizowaniem nowych kolegów we wschodnich prowincjach Rzeczypospolitej. Przez wiele lat był nadwornym kaznodzieją króla Zygmunta III Wazy. Współcześnie spośród wszystkich dzieł Piotra Skargi największą poczytnością cieszyły się *Żywyoty świętych Starego y Nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzy y doktorów kościelnych* wydane w 1579 roku w Wilnie. Zostały one opracowane na zlecenie Franciszka Sunyera, przełożonego polskiej prowincji jezuitów. Skarga w krótkim czasie przerobił sześciotomowe dzieło niemieckiego hagiografa Wawrzyńca Suriusa, skracając je do jednego obszernego tomu. Korzystał także z prac innych hagiografów katolickich, od siebie dodając żywoty polskich świętych i błogosławionych. *Żywyoty świętych* szybko zyskały olbrzymią popularność, co znalazło wyraz w ośmiu edycjach tej książki za życia autora, który je poszerzał i aktualizował w każdym kolejnym wydaniu oraz w ponad dwudziestu wydaniach w następnych wiekach. *Żywyoty świętych* odpowiadały zapotrzebowaniu czytelniczemu, z którego jezuiti dobrze sobie zdawali sprawę. Zostały one włączone jako lektura obowiązkowa do programu nauczania zarówno w kolegiach jezuickich, jak i w szkołach parafialnych²³. *Żywyoty świętych* były ulubioną lekturą kobiet i młodzieży. Ich popularność wśród niewiast potwierdzają dziś stare inwentarze²⁴ i zapiski proveniencyjne na zachowanych książkach.

²¹ *Ibidem*, s. 515–516.

²² Zob. L. Grzebień, *Skarga Piotr*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (dalej: SPTK), t. 4: S–Ż, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 84–92; *Skarga Piotr*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 619–620; J. Tazbir, *Skarga Piotr*, [w:] PSB, t. 38/1, z. 156, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1997, s. 35–43.

²³ J. Tazbir, *Szermierz kontrreformacji – Piotr Skarga*, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki*, t. 2, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1997, s. 254–256.

²⁴ *Z inwentarzy mieszczanńskich w XVI. i XVII. wieku*, [w:] J. Sygański, *Analekta sandeckie do XVI. i XVII. wieku*, Lwów 1905, s. 51; *Z dziejów jednej książki*, [w:] H. Barycz, *Z epoki renesansu, reformacji i baroku. Prądy–idee–ludzie–książki*, Warszawa 1971, s. 662–663; F. Leśniak, *Testamenty*

Na omawianej wystawie prezentowany był egzemplarz *Żywotów świętych* (Kraków 1899), wydany nakładem Michała Mycielskiego.

Ojciec Waclaw to imię zakonne Edwarda Zygmunta Nowakowskiego (1829–1903)²⁵, kapucyna, historyka, powstańca i Sybiraka, a przede wszystkim bibliotekarza u Konstantego Świdzińskiego w Sulgostowie²⁶. Był autorem około stu artykułów i książek z zakresu historii Kościoła, zakonu kapucynów, historii Polski oraz kaznodziejstwa. Na uwagę zasługuje jego największe i zarazem najważniejsze dzieło, nad którym pracował dziesięć lat, *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne* (Kraków 1902), poświęcone pamięci Konstantego Świdzińskiego²⁷. Za dzieło to został odznaczony w 1902 roku złotym medalem na Międzynarodowym Kongresie Maryjnym we Fryburgu. Zawarł w nim opis 1050 słynących cudami obrazów Matki Bożej, znajdujących się na ziemiach polskich. Ekspozowany na wystawie egzemplarz pochodzi ze zbiorów Ślądeckiej Biblioteki Publicznej²⁸. Na karcie ochronnej umieszczony jest ekslibris Jana Lubina Małeckiego²⁹, wykonany techniką cynkotypii przez malarza i grafika Tadeusza Rychtera³⁰. Natomiast na karcie tytułowej widoczna jest odci-

i inwentarze pośmiertne mieszkańców Nowego Sącza i jego przedmieść przełomu XVI i XVII wieku, „Studia Sandecjana” 2020, t. 1, s. 62.

²⁵ Zob. K. Gadacz, *Nowakowski Edward Zygmunt*, [w:] PSB, t. 23/2, z. 97, red. E. Rostworowski, Wrocław 1978, s. 297–299; B. Kumor, *Nowakowski Waclaw Edward*, [w:] SPTK, t. 3: M–R, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 219–222.

²⁶ Zob. Ł. Grzegorzczak, *Ojciec Waclaw z Sulgostowa – bibliotekarz u Świdzińskiego*, [online] <http://www.klwow.pl/asp/pliki/aktualnosci/l3.pdf> [dostęp: 12.05.2022].

²⁷ Konstanty Świdziński (1793–1855) – bibliofil, kolekcjoner, poseł na Sejm Królestwa Polskiego, mecenas i donator ośrodków polskiej kultury narodowej, zob. K. Ajewski, *Świdziński Konstanty*, [w:] PSB, t. 51/2, z. 209, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2016, s. 284–287.

²⁸ Ślądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu (dalej: SBP), sygn. 979.

²⁹ Jan Lubin Małecki (1869–1926) – kierownik okręgowej Inspekcji Leśnej Nowy Sącz Okręg III, starszy komisarz Inspekcji Leśnej, inżynier leśnictwa i geometra, współtwórca Legionów Polskich Podhala, komendant Placu Legionów Polskich w Nowym Sączu, kapitan artylerii górskiej Wojska Polskiego, prezes Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Nowym Sączu, członek licznych towarzystw kulturalnych, członek Towarzystwa Leśnego Galicyjskiego, prezes Oddziału Nowosądeckiego Związku Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej, współpracownik czasopisma „Sylwan”, autor prac z zakresu polskiego leśnictwa, korespondent zagranicznych pism fachowych i rolniczo-bakteriologicznych Stacji Ochrony Roślin i Przyrody we Wrocławiu. Spoczywa na Cmentarzu w Nowym Sączu, zob. E. Międał, *Wspomnienia pośmiertne. Ś. p. Jan Lubin Małecki*, „Sylwan” 1926, R. 44, nr 11–12, s. 321–324.

³⁰ Tadeusz Rychter (1870–1943) – malarz i grafik. Był synem inżyniera, profesora Politechniki Lwowskiej Józefa Rychtera i Aleksandry Pintowskiej, wnukiem Józefa Franciszka Rychtera, aktora i reżysera. W roku akademickim 1895/1896 studiował w Wyższej Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem Teodora Axentowicza, brał także udział w zajęciach pracowni Jana Stanisławskiego. W 1896 roku wyjechał na studia malarskie do Akademii Sztuk Pięknych w Monachium. Stamtąd odbył podróż do Włoch. Do Monachium powrócił w 1898 roku. W 1902 roku zamieszkał w Krakowie, anga-

śnięta pieczętka z napisem: „KSIĘGARNIA, DRUKARNIA I SKŁAD PAPIERU J.K. Jakubowskiego wdowy w Nowym Sączu FILIA STARY SĄCZ”.

Znacznie obfitsza i ciekawsza od poezji uprawianej w XIV wieku była poezja polska, religijna i świecka tworzona w XV wieku. Wprawdzie pieśni religijne – zarówno te oryginalne, jak i te tłumaczone (przeznaczone dla potrzeb Kościoła) były spisywane i gromadzone w bibliotekach klasztornych i kapitulnych, to do naszych czasów zachowała się jedynie skromna część dawnych zasobów. Na podstawie ocalałych tekstów możemy dzisiaj przypuszczać, że język narodowy coraz głośniej rozbrzmiewał w ówczesnych kościołach, a polskie pieśni śpiewano podczas każdej uroczystości. Zachowały się pieśni chrystusowe (wielkopostne i wielkanocne), kołędy, pieśni maryjne, do Ducha Świętego i na Boże Ciało, a także pieśni i legendy o świętych³¹. Na wystawie prezentowana była uznawana za pionierską dla badań nad staropolską literaturą religijną praca *Polskie pieśni katolickie. Od najdawniejszych czasów do końca XVI wieku* (Kraków 1893) Mikołaja Bobowskiego (1856–1922)³². Za pracę tę otrzymał nagrodę Akademii Umiejętności w Krakowie im. Samuela Bogumiła Lindego. Ekspozowany egzemplarz znajduje się w posiadaniu Sądeckiej Biblioteki Publicznej³³. Na karcie ochronnej umieszczony jest ekslibris J.L. Małeckiego, wykonany techniką cynkotypii przez T. Rychtera. Natomiast na karcie tytułowej i na stronie 167 widoczna jest odcisnięta pieczętka z napisem: „Biblioteka Janów [sic!] Małeckich”.

Ważną rolę w dziejach Kościoła ewangelicko-augsburskiego na Słowacji, na Śląsku Cieszyńskim i w Czechach odegrał Jerzy Trzanowski (1592–1637)³⁴, duchowny ewangelicki. Pozostawił po sobie m.in. *Odarum Sanctorum Sive Hymnorum Georgii Tranosci, Libri Tres* – zbiór 150 ód łacińskich wydany w 1629 roku w Brzegu, *Phiala Odoramentorum* – zbiór modlitw na różne święta roku kościelnego i na różne okazje życia ludzkiego, wydrukowany czcionkami drukarni Wawrzyńca Brewera w Lewoczy w 1635 roku, a przede wszystkim najważniejsze i najbardziej znane dzieło życia *Cithara Sanctorum. Pjsne Duchownj stare y nowe* – zbiór pieśni reli-

zując się w życie artystyczne tego miasta. Obok obrazów wykonywał także plakaty i ekslibrisy, głównie w technikach litografii i cynkografii, często pod wpływem sztuki japońskiej, zob. R. Biernacka, *Rychter Tadeusz*, [w:] PSB, t. 33/3, z. 138, red. H. Markiewicz, Wrocław 1992, s. 403–405; J. Różalska, *Rychter Tadeusz*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 9: Ro–Rz, red. M. Biernacka, Warszawa 2013, s. 345–348.

³¹ J. Pietrusiewiczowa, *Poezja polska – religijna i świecka*, [w:] *Literatura polska. Od średniowiecza do oświecenia*, red. Z. Libera, J. Pietrusiewiczowa, J. Rytel, wyd. 2, Warszawa 1989, s. 35.

³² Zob. W. Ogrodziński, *Bobowski Mikołaj*, [w:] PSB, t. 2, red. W. Konopczyński, Kraków 1936, s. 156.

³³ SBP, sygn. 1043.

³⁴ Zob. R. Janik, *Ks. Jerzy Trzanowski – życie i dzieło*, „Pamiętnik Cieszyński” 1992, t. 5, s. 20–29; A. Wantuła, *Ks. Jerzy Trzanowski: życie i twórczość*, Cieszyn 1992.

gijnych, który wywarł ogromny wpływ na ewangelików w czasach prześladowań i ciężkiej próby wytrwania przy swoim wyznaniu i Kościele. Zawiera on 412 pieśni, w tym 93 pieśni autorstwa Jerzego Trzanowskiego, 10 pieśni przełożonych z języka łacińskiego i 58 z języka niemieckiego (m.in. 29 pieśni Marcina Lutra). Pozostałe pieśni to wybór z różnych wydanych wcześniej śpiewników kościelnych i rękopisów w opracowaniu Trzanowskiego, który dbał o zgodność treści z zasadami luteranizmu. Kancjonał, obok *Biblii i Postylli* ks. Samuela Dambrowskiego³⁵, był główną księgą ewangelików. Służył za śpiewnik, z którego śpiewano zarówno w kościele, jak i w domu, ale także za modlitewnik oraz podręcznik wiedzy biblijnej i prawd wiary. Uczył wiary i wierności do Boga i Jego Kościoła, ukształtował w dużym stopniu specyfikę ewangelickiej pobożności, szczególnie na Śląsku Cieszyńskim, Słowacji i Morawach³⁶. Ukazał się drukiem Wawrzyńca Brewera w Lewoczy w 1636 roku. Aż do XX wieku był wielokrotnie wydawany, powiększany, a także tłumaczony na języki obce. W 2017 roku powstało nowe tłumaczenie w języku polskim³⁷. Prezentowany na wystawie egzemplarz *Cithara Sanctorum* został wydany w 1895 roku w Budapeszcie. Przechowywany jest w zbiorach biblioteki parafii ewangelicko-augsburskiej Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu.

Wykład podstawowych prawd wiary i norm moralności chrześcijańskiej, ułożonych zwykle w formie pytań i odpowiedzi zawierają katechizmy. W pierwszych wiekach służyły do nauczania katechumenów przygotowujących się do przyjęcia chrztu. W średniowieczu Alkuin (730–804) w traktacie *Disputatio puerorum per interrogaciones et responsiones* zawarł podstawowe schematy przyszłych katechizmów jako podręczniki, w których przez rozmowę wykładane są podstawowe prawdy wiary, a także zamieszczane modlitwy i najważniejsze fragmenty *Pisma Świętego*. Katechizmy tworzone dla poszczególnych stanów społecznych i grup wiekowych. Najczęściej drukowano katechizmy w formatach podręcznych, łatwych do przeno-

³⁵ Samuel Dambrowski (1577–1625) – duchowny ewangelicki, superintendent zborów luteranckich, pisarz religijny. Wsławił się szeregiem pism, wśród których główne miejsce zajmuje jego *Postilla Chrześcianańska to iest Kazania abo wykłady porządne Świętych Ewangelii na każdą niedzielę y na każde święto przez cały rok, a przy nich Kazania pogrzebne, y inne* wydana w Toruniu w 1621 roku. *Postilla* ta została dedykowana przez wydawcę Piotra Nonharta, starostę orszańskiego i horodniczego wileńskiego, królowie Annie, siostrze króla Zygmunta III Wazy. Księga ta od razu zyskała wielką popularność i uznanie. Do dzisiaj jest znana zwłaszcza na Śląsku i wśród Mazurów. Aż do XX wieku była wielokrotnie wydawana i tłumaczona na języki obce, zob. E. Bursche, *Dambrowski Samuel*, [w:] PSB, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 397–398.

³⁶ H. Czembor, „*Cithara Sanctorum*” ks. Jerzego Trzanowskiego, „Pamiętnik Cieszyński” 1992, t. 5, s. 34.

³⁷ W 2017 roku miesięcznik „Literatura na Świecie” przyznał nagrodę translatorską w kategorii poezja Zbigniewowi Machejowi za książkę *Pieśni duchowe z kancjonatu „Cithara Sanctorum” Gregoriusa Tranosciusa*, wydaną przez Oficynę Efemeryczną w Cieszynie, zob. *Nagrody „Literatury na Świecie” za rok 2017*, „Literatura na Świecie” 2018, nr 11–12, s. 408.

szenia i używania w dowolnych okolicznościach. W czasach nowożytnych stanowiły one także rodzaj podręcznika do nauki czytania i pisania. Katechizmy wszystkich wspólnot chrześcijańskich pod względem układu tematycznego były do siebie podobne³⁸. Na wystawie pokazane były dwa: katolicki i ewangelicki. Pierwszy z nich *Nauki katolickie w sposób katechizmowy, w których wyłożone są w krótkości z Pisma Świętego i podania: dzieje, zasady religii, moralność chrześcijańska, sakramenta, modły, obrzędy i zwyczaje Kościoła* (t. 1–4, wyd. nowe, przejrzone i poprawione, Warszawa 1830) François Aimé Pougeta (1668–1723), w przekładzie z języka francuskiego na język polski Józefa Jakubowskiego (1743–1814)³⁹, kapitana artylerii, wizytatora misjonarzy w Polsce. Katechizm ten składa się z trzech części wydanych w czterech tomach. Ekspozowany był tom pierwszy przechowywany w zbiorach Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁴⁰. Należał on prawdopodobnie do czterech osób, o czym świadczą odciśnięta ozdobna pieczętka z inicjałami M. K. na karcie tytułowej, a także zapiski własnościowe: ks. Wawrzyńca Marchonia⁴¹, ks. Michała Weryńskiego⁴² i ks. Mariana Wcześnego⁴³. Natomiast drugi to *Katechismus der Christlichen Lehre. Zum Gebrauch*

³⁸ D. Konieczna, *Katechizm*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K–Z, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 40.

³⁹ Zob. A. Schletz, S. Skrzyński, *Jakubowski Józef*, [w:] PSB, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław 1962–1964, s. 386–388; S. Janaczek, *Jakubowski Józef*, [w:] SPTK, t. 2: H–Ł, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 125–127.

⁴⁰ SBP, sygn. 10 495.

⁴¹ Wawrzyniec Marchoń (1823–1884) – teologię studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie, gdzie 5 sierpnia 1852 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Józefa Alojzego Pukalskiego. Przez pierwsze trzy miesiące pracował jako wikary w Osieku, po czym został przeniesiony do Ciężki. 23 stycznia 1854 roku otrzymał nominację na wikarego i katechetę szkoły głównej i półrealnej w Wadowicach. W 1857 roku został katechetą i dyrektorem szkoły przyklasztornej siostr klarysek w Starym Sączu. Od 20 czerwca 1864 roku był drugim prefektem, profesorem katechetyki i dydaktyki w WSD w Tarnowie oraz katechetą w szkole głównej w tym mieście. Pełnił także obowiązki notariusza sądu biskupiego. 4 kwietnia 1873 roku został mianowany proboszczem parafii św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny w Muszynie. Zmarł po długiej chorobie. Spoczywa na cmentarzu w Muszynie, zob. *Marchoń Wawrzyniec*, [w:] A. Nowak, *op. cit.*, t. 3: K–P, Tarnów 2001, s. 185.

⁴² Michał Weryński (1865–1904) – teologię studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie, gdzie 21 czerwca 1891 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Ignacego Łobosa. Od 3 sierpnia 1891 roku pracował jako wikary w Uściu Solnym, a od 14 września 1893 roku w Starym Sączu. Jednocześnie pełnił obowiązki katechety i dyrektora szkoły siostr klarysek w Starym Sączu. Od 1898 roku pracował jako wikary w Bochni, a następnie w Tuchowie i Zasowie. W 1902 roku wyjechał do pracy duszpasterskiej do Stanów Zjednoczonych Ameryki, zob. *Weryński Michał*, [w:] A. Nowak, *op. cit.*, t. 4: R–Ż, Tarnów 2004, s. 188.

⁴³ Marian Wcześny (1912–1976) – teologię studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie, gdzie 29 czerwca 1935 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Franciszka Lisowskiego. Od 1 sierpnia 1935 roku pracował jako wikary w Rzochowie, od 1 sierpnia 1937 roku w Mogilnie, a następnie w Krużlowej i Siedlcach. W 1948 roku został skierowany do pracy jako wikary w Nawojowej.

in den Evangelischen Kirchen und Schulen, des Königreichs Hannover (Lüneburg 1844). Znajduje się on w zbiorach biblioteki parafii ewangelicko-augsburskiej Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu.

Pod koniec XVIII i przez cały XIX wiek na terytorium dawnej Rzeczypospolitej miały miejsce kasaty zakonów i klasztorów. Ich przyczynami były m.in. ideologia oświecenia, chęć zagarnięcia dóbr i majątków zakonnych, nieprzychylność niektórych członków rzymskiej kongregacji. Oprócz przyczyn filozoficznych i ekonomicznych wystąpiły zwłaszcza w XIX wieku względy polityczne, antykościelne i antynarodowe. W okresie wojen napoleońskich władze pruskie podjęły kasatę 56 klasztorów męskich i 13 żeńskich na Śląsku. Król pruski Fryderyk Wilhelm III (1770–1840), podpisując w 1810 roku edykt likwidacyjny, zamierzał m.in. zdobyć pieniądze na zapłacenie kontrybucji wojennej, nałożonej na Prusy przez Napoleona (1769–1821). W motywacji jego edyktu wystąpiły argumenty pragmatyczne, polityczno-ekonomiczne, a także filozoficzno-oświeceniowe. W uzasadnieniu przytoczono również fakty wydania podobnych rozporządzeń sekularyzacyjnych wobec zakonów we Francji i Austrii. W ten sposób zlikwidowano na Śląsku Pruskim wszystkie klasztory, z wyjątkiem prowadzących szpitale i szkoły⁴⁴. Na wystawie prezentowana była historia śląskich klasztorów i fundacji kościelnych, poczynawszy od daty ich założenia aż do zniesienia w 1810 roku *Fragmente aus der Geschichte der Klöster und Stiftungen Schlesiens von ihrer Entstehung bis zur Zeit ihrer Aufhebung in November 1810* (Breslau 1811). Zawiera ona 41 kolorowych miedziorytów przedstawiających zakonnice i zakonników w habitach.

Historiografię polską reprezentowała na wystawie *Historiae Polonicae* (Lipsiae 1711) Jana Długosza (1415–1480)⁴⁵, historyka, kanclerza, kanonika krakowskiego, sekretarza i administratora dóbr biskupów krakowskich, dyplomaty, arcybiskupa nominata lwowskiego, wychowawcy synów króla Kazimierza Jagiellończyka, czciciela św. Kingi i autora jej żywota. Kronika ta składa się z dwunastu ksiąg i obejmuje historię Polski od czasów najdawniejszych, aż do śmierci autora, tj. 19 maja 1480 roku. Poprzedza je dedykacja poświęcona pamięci kardynała Zbigniewa Oleśnickiego (1389–1455), a kończy apel skierowany do profesorów Akademii Krakowskiej, aby kontynuowali prace nad dziejami ojczystymi. Księga pierwsza zawiera pierwszy obszerny opis geograficzny ziem polskich, zatytułowany *Chorographia Regni Poloniae*. Jak pisał Marian Plezia:

Zmarł po krótkiej chorobie w szpitalu w Nowym Sączu. Spoczywa na cmentarzu w Nawojowej, zob. *Wczesny Marian*, [w:] A. Nowak, *op. cit.*, t. 4, s. 185.

⁴⁴ P. Gach, *Kasata zakonów i klasztorów*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8: *Język–Kino*, red. B. Migut, Lublin 2000, kol. 939–940.

⁴⁵ Zob. F. Papée, *Długosz Jan*, [w:] PSB, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 176–180; *Długosz Jan*, [w:] *Słownik historyków polskich...*, s. 109–111.

W dziejach historiografii naszej epoki staropolskiej *Historii Polonica* Jana Długosza przypada miejsce centralne. Jest ona szczytowym osiągnięciem całego dziejopisarstwa średniowiecznego, nad którym góruje niebotycznie ogromem zebranego materiału i fachowością jego opracowania. Po raz pierwszy ustalono w niej, aczkolwiek nie bez pomyłek, ścisłą chronologię wypadków, stwarzając tym samym niezbędną podstawę do pragmatycznego ich wiązania i interpretacji. Po raz pierwszy zgromadzono tak wielką obfitość faktów, przedstawionych w ramach jednego dzieła, wedle jednolitej koncepcji. Forma artystyczna świadomie wzorowana na historykach rzymskich [m.in. na Liwiuszu – przyp. M.M.], nie jest wolna od pewnych chropowatości i potknięć, ale pozostawia czytelnikom wrażenie powagi, godnej tak doniosłego i rozległego przedmiotu⁴⁶.

Pokazany egzemplarz przechowywany jest w zbiorach Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁴⁷. Na wyklejce znajduje się ekslibris Biblioteki przedstawiający wizerunek Józefa Szujskiego, a wokół niego w ramce napis: „W.B.P. im. J. Szujskiego w Nowym Sączu 1891”. Do dziś zachowała się skórzana oprawa w kolorze brązowym z widocznymi ślepyimi tłoczeniami o motywach florystycznych. Na przedniej okładzinie w zwierciadle odcisnięto plaketę przedstawiającą orła w koronie, a nad nią imię i nazwisko autora IOANNIS DŁVGOSI, a poniżej tytuł HISTORIA POLONICA.

Oprócz tego na wystawie eksponowane były *Wspomnienia roku 1830–1831: wiersze, pieśni z muzyką, marsze wojska polskiego, odnoszące się do tej epoki*, zeszyt 2, *Nuty* (Lipsk 1880), zebrane i wydane przez Juliana Horoszkiewicza (1816–1900)⁴⁸, więźnia politycznego, pisarza i pamiętnikarza. Prezentowany egzemplarz pochodzi ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁴⁹. Na karcie tytułowej umieszczona jest pieczętka z napisem: „A. Łonicki”. Poza tym cieszące się dużą poczytnością i życzliwie przyjęte zarówno przez Polaków w kraju, jak i rodaków w Stanach Zjednoczonych *Dzieje Polski ilustrowane* (wyd. 2 poprawione i powiększone, Poznań 1909), opracowane przez Juliana Baczyńskiego, wydane nakładem Karola Kozłowskiego i Zdzisława Rzepeckiego. Wzbogacone rozkładaną barwną mapą Polski rysowaną przez Karola Rzepeckiego, a litografowaną i drukowaną w Zakładzie Artystyczno-Litograficznym Franciszka Pilczka i Mieczysława von Putiatyckiego w Poznaniu. Pokazany egzemplarz znajduje się w zbiorach Sądeckiej Biblioteki

⁴⁶ M. Plezia, *Jan Długosz*, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki...*, t. 1, s. 167.

⁴⁷ SBP, sygn. 016.

⁴⁸ Zob. H. Wereszycki, *Horoszkiewicz Julian*, [w:] PSB, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław 1962–1964, s. 10–11.

⁴⁹ SBP, sygn. 10 864.

Publicznej⁵⁰. Zachowała się oprawa wykonana według projektu malarza Paulina Gardzielewskiego⁵¹.

Już od początku XV wieku mowy były wygłaszane nie tylko jako kazania z ambon, ale także w murach uniwersytetu. Z mowami udawali się posłowie królewscy na dwory monarsze i papieskie, odkąd pod przewagą Jagiellonów w Polsce, na Węgrzech i w Czechach spotężniało polityczne życie międzynarodowe. Sposobności do walki na słowa dostarczało również wewnętrzne życie w kraju, różne konflikty i tarcia między magnatami a szlachtą, między władzą świecką a kościelną. Terenem tych walk stała się rada królewska, sejmy walne z udziałem reprezentantów większych miast, prowincjonalne sejmy, ziemskie zjazdy, czyli sejmiki⁵². W XVI wieku wykształciła się i rozwinęła mowa kościelna, religijna. Sprzyjało temu zarzewie walk reformacyjnych. Pojawiły się mowy okolicznościowe. Zwyczajem stało się witać mowami królów, m.in. z okazji objęcia rządów i koronacji, ich wjazdów do miast i grodów, zwycięstw i triumfów, uroczystości ślubnych. Poza dworami królewskimi takie same aspiracje do uświetniania swego życia przejawiały dwory magnatów świeckich i duchownych, biskupów, hetmanów, kasztelanów, wojewodów⁵³. Mowa polityczna dominowała szczególnie na sejmach i sejmikach. Wiek XVII to czas rozwoju mowy szlacheckiej. To również wówczas zaczęto zbierać mowy współczesne. W wielu magnackich kancelariach powstały zbiory mów, które z czasem przeszły do archiwalnych zasobów pańskich bibliotek. Niestety, tylko niektóre z nich zostały wydane⁵⁴. Na wystawie prezentowany był zbiór *Mowy Wyborne z Roznych Polskich Krasomowcow i Dzieiopisow wyięte, ku sławie i pożytkowi Polakow z Przydatkiem Listow wydane* (Lublin 1759). Znalazły się w nim mowy i listy, wybrane z dzieł:

⁵⁰ SBP, sygn. 5406.

⁵¹ Paulin Gardzielewski (1866–1909) – malarz. Ukończył Wieczorową Szkołę Rysunków i Modelowania w Poznaniu, gdzie był uczniem Mariana Jaroczyńskiego. Następnie studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Monachium. W latach 1893–1896 mieszkał w Düsseldorfie, w kolejnych latach zmieniał miejsca pobytu. Przebywał w Kolonii, Berlinie, Antwerpii, Brukseli i Paryżu. Podczas pobytu za granicą wykonał wiele prac z zakresu malarstwa sztalugowego i dekoracyjnego oraz witraży cieszących się dużym uznaniem. W 1904 roku powrócił do Poznania i zaangażował się w artystyczne życie miasta. Był jednym z założycieli i pierwszym prezesem Stowarzyszenia Artystów w Poznaniu. W 1909 roku wszedł w skład pierwszego zarządu Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Poznaniu. Wykonywał freski i witraże, malował kompozycje rodzajowe i historyczne, oparte przeważnie na tematach zaczerpniętych z legend i mitologii słowiańskiej, a także obrazy religijne i widoki okolic Poznania. Ilustrował wydawnictwa i projektował oprawy książek, zob. P. Michałowski, *Gardzielewski Paulin*, [w:] PSB, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948–1958, s. 279; E. Szczawińska, *Gardzielewski Paulin*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 2: D–G, red. J. Maurini-Białostocka, Wrocław 1975, s. 282–283.

⁵² *Wybór mów staropolskich*, wybrał i oprac. B. Nadolski, Wrocław 1961, s. XIII–XIV.

⁵³ *Ibidem*, s. XXI.

⁵⁴ *Ibidem*, s. LXXVII.

O spawach, dzieiach y wszystkich inszych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX (Kraków 1611) Marcina Kromera, w przekładzie na język polski Marcina Błażewskiego, *Dzieie w Koronie Polskiej za Zygmunta I. y Zygmunta II. Augusta, aż do śmierci Jego, z przytoczeniem niektórych postronnych Rzeczy od roku 1538 aż do roku 1572* (Warszawa 1750) Łukasza Górnickiego, *Mowca Polski Albo Senatorow Wielkich powagą i Oczystą wymową Oratorow Seymowe i Pogrzebne Mowy Do głośney Wiekow Potomnych pamięci potrzebie podane* (Kalisz 1689) Jana Stefana Pisarskiego, *Księgi o żywocie i zacnych sprawach Jerzego Kastryota, którego pospolicie Szkanderbegiem zowią* (Brześć Litewski 1569) Maryana Barlecyusza i *Swada polska y łacińska albo Miscellanea oratorskie* (Lublin 1745) Jana Ostrowskiego Deneykowicza. Na karcie ochronnej umieszczony jest ekslibris o. Jerzego Rupniewskiego⁵⁵.

Nierzadko to, co przyciąga w książce, to nie tylko jej treść, ale również piękna szata graficzna i oprawa. Już w epoce średniowiecza zaczęto tworzyć oprawy do rękopiśmiennych kodeksów, aby uchronić je przed uszkodzeniem, ale także po to, aby oddać splendor i wartość składających się na księgę tekstów. Oprawą zajmował się introligator. Najczęściej oprawy konstruowano z desek powleczonych skórą – skąd wzięło się powiedzenie o czytaniu książki od deski do deski. Moda na piękne, efektowne oprawy panowała zwłaszcza w XIX wieku. Kolekcjonerzy ksiąg, bibliofile przykładali dużą wagę do odpowiednich opraw.

Spuścizna literacka Nikolausa von Strehlenaua (1802–1850), cenionego austriackiego poety pochodzenia węgierskiego, piszącego pod nazwiskiem Lenau, obejmuje z jednej strony twórczość zaangażowaną politycznie, oscylującą między nihilizmem a chrześcijaństwem, opowiadającą się to za wolnością i postępem, to przeciwko nim. Z drugiej strony mamy pełną melancholii poezję miłosną, będącą nierzadko wyrazem bieżących doświadczeń autora, która wyrosła z tradycji poezji barokowej,

⁵⁵ Jerzy Rupniewski OFM (1933–1990) – do Zakonu Braci Mniejszych wstąpił 21 sierpnia 1949 roku. Profesję czasową złożył 22 sierpnia 1950 roku. W 1954 roku opuścił zakon i został zwolniony ze ślubów. W 1968 roku ponownie wstąpił do zakonu. Oblóczony został 13 stycznia 1968 roku w Przemyślu. Profesję czasową złożył 12 lutego 1969 roku, również w Przemyślu. Następnie studiował w Krakowie: filozofię w Seminarium Ojców Dominikanów, a teologię w Instytucie Księży Misjonarzy. Profesję uroczystą złożył 12 lutego 1972 roku w kościele św. Kazimierza w Krakowie. Święcenia diakonatu otrzymał 16 czerwca 1972 roku z rąk bp. Albina Małysiaka w kościele Księży Misjonarzy. Tu również przyjął święcenia kapłańskie 9 czerwca 1973 roku. Pracował w klasztorach w Zakliczynie (1973–1975), w Warszawie na Mokotowie (1975–1978) i w Krakowie na Azorach (1978–1990). Pełnił obowiązki: duszpasterza, spowiednika, katechety i bibliotekarza. Był gorliwym kapłanem, wytrwałym spowiednikiem, duszpasterzem młodzieży akademickiej, oddanym sprawie niepodległości i sprawiedliwości, opiekunem duchowym Związku Solidarność na Azorach od początku jego istnienia. Posiadał bogaty księgozbiór prywatny. Zmarł w szpitalu w Krakowie. Spoczywa na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie, zob. J. Wojas, *Śp. O. Jerzy Rupniewski OFM, „Nasze Dzisiaj”* 1990, nr 3 (28), s. 70–71.

anakreontycznej, a także późnoromantycznej⁵⁶. Wśród eksponatów prezentowanych na wystawie znalazł się tom drugi z edycji zbiorowej *Lenau's Werke* (Wien ok. 1880), wydany nakładem Heinricha Laube, ilustrowany przez wiedeńskich malarzy. Pokazany egzemplarz znajduje się w zbiorach Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁵⁷. Na wyklejce przedniej oprawy umieszczona jest nalepka z napisem: „Deutsche Bücherei der Stadt Neu Sandez”. Zachowała się oprawa wydawnicza w kolorze czerwonym. Na przedniej i tylnej okładzinie oraz na grzbiecie widoczne są odciski tłoków czarnych i złotych. Na przedniej okładzinie, w zwierciadle na czarnym tle, odcisnięto popiersie autora, poniżej tytuł, a pod nim harfę i wieniec laurowy. Oprawa wykonana została w introligatorni Friedricha Hermanna (1843–1901) w Wiedniu.

Niezwykle cennym wydawnictwem eksponowanym na wystawie był, wydany z okazji jubileuszu 25-lecia pracy twórczej Henryka Sienkiewicza (1846–1916), w hołdzie pisarzowi, *Album jubileuszowe Henryka Sienkiewicza. Główniejsze sceny i postacie z powieści i nowel Sienkiewicza w dwudziestu ilustracjach: Józefa Brandta, Józefa Chełmońskiego, Antoniego Kamińskiego, Juliusza Kossaka, Wilhelma Kotarbińskiego, Kazimierza Pochwalskiego, Jana Rosena, Henryka Siemiradzkiego, Piotra Stachewicza i Wincentego Wodzinowskiego* (Warszawa 1898). *Album* ten, opatrzony wstępem krytycznym Stanisława Tarnowskiego, ukazał się nakładem Księgarni Gebethnera i Wolffa. Prezentowany egzemplarz pochodzi ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁵⁸. Na karcie tytułowej widoczna jest odcisnięta pieczęć z napisem: „Marya Flisowa”⁵⁹. Natomiast na wyklejce przedniej oprawy w górnym lewym narożniku umieszczony jest ekslibris herbowy i napis: „J.K. Jakubowski, Księgarnia, Drukarnia, Nowy Sącz”. Do dziś zachowała się oprawa wydawnicza płócienna. Na przedniej okładzinie odcisnięto złotymi tłoczeniami tytuł, a także zieloną gałązkę lauru, na której umieszczono portret Sienkiewicza czytającego książkę. Na tylnej okładzinie widoczne są odciski tłoków złotych o motywach florystycznych. Brzegi kart są złote. Oprawa wykonana została w zakładzie introligatorskim Carla Friedricha Hübela i Gustava Hermana Dencka w Lipsku.

Na szczególną uwagę zasługuje *Biblia Złota Klasyków. Dzieje objawienia boskiego w Starym i Nowym Zakonie* (t. 1–2, Wiedeń 1899). Dzieło to opracował Jan Ładysław

⁵⁶ M. Ganczar, *Historia literatury austriackiej*, Warszawa 2016, s. 127.

⁵⁷ SBP, sygn. 4532.

⁵⁸ SBP, sygn. 10 829.

⁵⁹ Maria z Olszewskich Flisowa (1878–1943) – córka dr. praw Włodzimierza Olszewskiego (1841–1893), adwokata, w latach 1877–1887 burmistrza Nowego Sącza i Zdzisławy ze Stilkroń Olszewskiej (1857–1927), żona dr. praw Stanisława Flisa (1872–1933), prezesa Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Nowym Sączu. Spoczywa na Cmentarzu Komunalnym w Nowym Sączu, zob. A. Totoń, *Rodzina Flisów*, [w:] *Sądeczanie znani i nieznanie. Katalog wystawy*, red. A. Totoń, R. Bobrowski, Nowy Sącz 2012, s. 6–8.

Syroka (1852–1928), a na język polski przetłumaczył ks. Zygmunt Chełmicki (1851–1922)⁶⁰, rektor kościoła św. Ducha w Warszawie, wybitny mówca, literat, publicysta, działacz społeczny, redaktor *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej*, a także wydawca serii „Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich”. Na wystawie prezentowany był tom drugi *Biblia Złota Klasyków. Dzieje objawienia boskiego w Nowym Zakonie* przechowywany w zbiorach Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁶¹. Efektowna oprawa tej *Biblii* stylizowana jest na oprawę średniowiecznej księgi liturgicznej. Stanowi ją deska obciążona brązową skórą. Brzegi kart są złożone, bogato złożona jest też tytulatura na grzbietach. Na przedniej okładzinie obu tomów znajdują się ozdobne, wykonane z brązu rozety z osadzonymi w nich zielonymi kamieniami oraz zapięcia. W zwierciadle zamieszczone są sceny rodzajowe wykonane w barwnej litografii, zamknięte wypukłą skórzaną bordiurą florystyczną na złożonym tle. W tomie pierwszym, wewnątrz rombu, znajduje się łacińska inskrypcja: „Bądź wola Twoja na ziemi, jak i w niebie”, scena przedstawiająca Abrahama zabijającego Izaaka oraz tablica Mojżesza z Dekalogiem. Wokół rombu rozmieszczone są barwne zdobienia stylizowane na średniowieczne miniatury: Adam i Ewa w raju, Mojżesz z miedzianym wężem, Judyta z głową Holofernesa. W połowie każdego boku oprawy umieszczone są cztery małe romby z wizerunkami: Mojżesza, króla Dawida, króla Salomona i proroka Izajasza. W tomie drugim analogiczne miejsce zajmują atrybuty czterech ewangelistów – człowiek, wół, lew i orzeł. Strony tytułowe są zdobione, zawierają litografie przedstawiające m.in. Oko Opatrzności, klucze papieskie skrzyżowane pod tiarą, zdobiony inicjał „Z” na wzór iluminowanych średniowiecznych manuskryptów. Każdy rozdział rozpoczyna czerwony inicjał oraz duża winieta w drzeworycie ukazująca scenę rodzajową odpowiadającą treści rozdziału. Każda strona została obwiedziona ozdobną ramką. Dodatkową wartość tej *Biblii* podnosi 126 litografii stanowiących odzwierciedlenie dzieł tak wybitnych malarzy, jak m.in. Rafael Santi, Peter Paul Rubens, Leonardo da Vinci, Tycjan, Antoon van Dyck, Rembrandt czy Michał Anioł.

Ponadto na wystawie prezentowany był jeden z 10 tomów *Der Mensch und die Erde. Die Entstehung, Gewinnung und Verwertung der Schätze der Erde als Grundlagen der Kultur* (t. 4, Berlin 1905). Wydany z licznymi ilustracjami i mapami przez Hansa Kraemera. Tom ten poświęcony został naukom przyrodniczym. Ekspozycyjny egzemplarz pochodzi ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej⁶². Szczególną wagę przykuwa efektowna, bogato zdobiona skórzana oprawa w kolorze brązowym.

⁶⁰ Zob. M. Godlewski, *Chełmicki Zygmunt*, [w:] PSB, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 277–278; H.E. Wyczawski, *Chełmicki Zygmunt*, [w:] SPTK, t. 1: A–G, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 283–299.

⁶¹ SBP, sygn. 11 085.

⁶² SBP, sygn. 8994.

Na przedniej okładzinie w zwierciadle umieszczono inkrustowaną postać Atlasa podtrzymującego kulę ziemską, a wokół niego złożone tłoczenia przedstawiające zwierzęta w swoim żywiole (ptaki, ryby w wodzie) oraz ogień i rośliny (w ziemi). Wszystkie one otaczają ciało niebieskie gwiazdami. Na grzbiecie podany jest tytuł, wydawca i numer tomu.

Przewodnik turystyczny jest jednym z najstarszych gatunków literatury podróżniczej, znanym już w starożytności. Za prekursora literatury przewodnikowej uznaje się Pauzanasza (ok. 115–180), autora *Wędrówki po Helladzie*, najpełniejszego opisu poszczególnych regionów Grecji, powstałego z myślą o podróżnych. W dziesięciu księgach zawarł on opis: Attyki, ziemi Koryntu, Lakonii, Messenii, Elidy, Achai, Arkadii, Beocji i Fokidy. *Wędrówki po Helladzie* mają przewodnikowy układ, a kolejne części są ze sobą powiązane w logiczną całość. Każda z nich na wstępie zawiera rys historyczny, a następnie autor opisuje najkrótszą drogę prowadzącą od scharakteryzowanego uprzednio regionu do stolicy państwa-miasta przedstawionego w danej księdze. Po zaprezentowaniu najważniejszych i najbardziej godnych uwagi miejsc i obiektów w stolicy Pauzanasz ukazuje podległe jej obszary, również w tym przypadku „prowadząc” czytelnika wzdłuż głównych dróg. Największą uwagę Pauzanasza przyciągały zabytki, w tym zwłaszcza świątynie, choć jego opisy koncentrują się nie na samej architekturze, ale na określeniu okoliczności ich powstania, znaczeniu sakralnym oraz powiązaniu z mitami. Mimo to w *Wędrówkach po Helladzie* nie brakuje dokładnych opisów budowli, a nawet konkretnych dzieł sztuki. Szczególną atencją darzył Pauzanasz dzieła Fidiasza, którego uważał za największego twórcę w ogóle, a jego rzeźby za najpiękniejsze i najbardziej monumentalne⁶³. Opisywał Pauzanasz Grecję z autopsji, ale korzystał też z wielu dzieł literackich i historycznych. Cytował m.in. Homera, Hezjoda, Herodota. Pisał dialektem pseudojońskim, z wielkim kunsztem i zmiennością stylu. *Wędrówki po Helladzie* są jedynym zachowanym przykładem tzw. periegezy, a także cennym źródłem naszej wiedzy o Grecji i jej kulturze⁶⁴. Zostały przetłumaczone na wiele języków, w tym na język polski⁶⁵. Prezentowany na wystawie egzemplarz został wydrukowany w oficynie Ambroże-

⁶³ D. Ziarkowski, *Przewodniki turystyczne i ich znaczenie dla popularyzacji ustaleń polskiej historiografii artystycznej do końca XIX wieku*, Kraków 2021, s. 40–41.

⁶⁴ T. Rabenda, *Pausanias*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, wyd. 3, Warszawa 2001, s. 378–379.

⁶⁵ W języku polskim dzieło Pauzanasza zostało wydane w trzech tomach w przekładzie Janiny Niemirskiej-Pliszczyńskiej, dokończonym przez Henryka Podbielskiego z powodu śmierci tłumaczki, zob. *Na olimpijskiej bieżni i w boju. Z Pauzanasza Wędrówki po Helladzie księgi V, VI i IV*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1968; *W świątyni i w micie. Z Pauzanasza Wędrówki po Helladzie księgi I, II, III i VII*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1973; *U stóp boga Apollona. Z Pauzanasza Wędrówki po Helladzie księgi VIII, IX i X*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, H. Podbielski, Wrocław 1989.

go Firmina Didota w 1845 roku w Paryżu. Na wyklejce umieszczony jest ekslibris biblioteki prywatnej barona Jamesa de Rothschilda (1792–1868).

W Polsce pierwsze przewodniki przeznaczone dla podróżnych pojawiły się w XVII wieku. Były to opisy Krakowa i Warszawy, a także przekłady na język polski opracowań dotyczących Włoch lub samego Rzymu⁶⁶. W 1647 roku wydana została książka poświęcona zabytkom sakralnym Krakowa *Stołecznego Miasta Krakowa kościoły i kleynoty. Co w nich jest widzenia godnego i zacnego*. Jej autorstwo przez długi czas było przedmiotem sporów, wynikających z faktu, że w tym samym roku ukazała się edycja z nazwiskiem Piotra Hiacynta Pruszcza (1605–1668)⁶⁷ na stronie tytułowej. Pruszcz został także wymieniony na noszącym nieco inny tytuł wydaniu *Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa, abo kościoły, y co w nich widzenia godnego y znacznego krótko opisane* (Kraków 1650). Jednak pod koniec XIX wieku Karol Estreicher (1827–1908) wysunął tezę, że autorem *Kleynotów* jest drukarz Franciszek Cezary (1583–1651), a Pruszcz prawdopodobnie brał tylko udział w opracowaniu kolejnych wzbogaconych wydań⁶⁸. Z poglądem Estreichera zgodzili się niektórzy późniejsi badacze⁶⁹. Nie można jednak wykluczyć, że udział Pruszcza w powstaniu przewodnika był większy i że pracował on wspólnie z Cezarym⁷⁰. Książka ta cieszyła się bardzo dużą popularnością, o czym świadczą wzbogacone wznowienia, które ukazały się w XVIII i XIX wieku. Na omawianej wystawie pokazany był egzemplarz *Kleynotów* (Kraków 1745) wydany z inicjatywy Drukarni Akademickiej. Znacznie poszerzony o dane z lat 1650–1745, z tekstem zredagowanym przez ks. Michała Siejkowskiego (1695–1752)⁷¹. Na okładce znajduje się notatka dotycząca oprawy: „Tę książkę pokryto nowymi okładkami we wsi Zalas (w okolicy zamku Tenczyńskiego w ziemi krakowskiej) dnia 10 marca R. P. 1883”.

⁶⁶ D. Ziarkowski, *op. cit.*, s. 80.

⁶⁷ Zob. E. Ozorowski, *Pruszcz Piotr Jacek*, [w:] SPTK, t. 3: M–R, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 445–446; M. Rożek, *Pruszcz Piotr Jacek*, [w:] PSB, t. 28/4, z. 119, red. E. Rostworowski, Wrocław 1985, s. 599–600; J. Bieniarzówna, *Pruszcz Jacek*, [w:] *Słownik historyków polskich...*, s. 427.

⁶⁸ K. Estreicher, *Opisy miasta Krakowa przez Piotra Hyac. Pruszcza*, „Czas” 1868, nr 147, s. 2.

⁶⁹ Zob. K. Estreicher, *Emanuela Murraya „Opisanie Krakowa” a literatura o Krakowie i plan Kółtajowski*, „Rocznik Krakowski” 1977, t. 48, s. 60; M. Rożek, *Mirabilia Urbis Cracoviae*, „Krzysztofor”. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1986, t. 13, s. 51; M. Malicki, *Repertuar wydawniczy drukarni Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*, cz. 1: *Bibliografia druków Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*, Kraków 2010, s. 749; D. Ziarkowski, *Zabytki a turystyka. Studium poświęcone historii naukowego i krajoznawczego poznania Doliny Prądnika*, Kraków 2011, s. 18.

⁷⁰ J. Bieniarzówna, *Wiekowe tradycje miłośnictwa Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 1974, t. 45, s. 12; K. Korotajowa, *Cezary Franciszek*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 2: *Wiek XVII–XVIII*, vol. 1: A–K, red. J. Pirożyński, Kraków 2000, s. 99.

⁷¹ Zob. B. Natoński, *Siejkowski Michał*, [w:] SPTK, t. 4: S–Ż, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 62–64; Z. Mazur, *Siejkowski Michał*, [w:] PSB, t. 36, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 566–567.

W wyniku dalekich, egzotycznych podróży, poprzedzonych kilkuletnią peregrynacją po kontynencie europejskim, Bartholomaeus Schachmann⁷² zgromadził w swojej gdańskiej rezydencji niezwykle zbiory dzieł sztuki, numizmatów i osobliwości, a także bogaty księgozbiór, z którego ponad 30 tomów ofiarował w kwietniu 1597 roku nowo utworzonej Bibliotece Senatu Miasta Gdańska⁷³. Niestety, brak inwentarza nie pozwala poznać pełnej zawartości ani liczebności legendarnej kolekcji. Jeden z eksponatów w prywatnej bibliotece Schachmanna stanowić musiał zapomniany do niedawna album z podróży do Imperium Osmańskiego, przechowywany obecnie w Qatar Orientalist Museum w Doha. Zakupiony w listopadzie 2009 roku na aukcji w londyńskim Sotheby's zachowany w postaci luźnych kart, bez okładki, zawierający 105 całostronicowych akwarel i rysunków ołówkiem na papierze, album z podróży orientalnej gdańskiego patrycjusza uznany został przez tamtejszych badaczy za jedno z najwcześniejszych świadectw tego rodzaju, dokumentujących doświadczenie podróży Europejczyka po świecie Imperium Osmańskiego. Większość akwarel opatrzonych zostało krótkimi komentarzami w języku staroniemieckim, tworzącymi quasi-tytuły ilustracji, najprawdopodobniej współczesne z powstaniem ich samych. W ramach współpracy Muzeum Narodowego w Gdańsku z Biblioteką Gdańską Polskiej Akademii Nauk album prezentowany był podczas dwóch inicjujących badania nad nim wystaw zorganizowanych najpierw w 2012 roku w Gdańsku, a na początku 2013 roku w Doha. Wystawom towarzyszyły dwa odrębne wydawnictwa katalogowe, przybliżające specyfikę i stan zachowania źródła, a także szeroki kontekst kulturowy, z którym można wiązać jego genezę i funkcjonowanie. Przygotowany pod redakcją Tadeusza Majdy z Muzeum Narodowego w Warszawie i Magdaleny Mielnik z Muzeum Narodowego w Gdańsku dwujęzyczny polsko-angielski katalog wystawy gdańskiej składa się z dwóch odrębnych, dopełniających się woluminów we wspólnej oprawie. W tomie pierwszym znalazły się faksymile wszystkich zachowanych kart albumu, a w tomie drugim eseje, noty katalogowe w opracowaniu pracowników Biblioteki Gdańskiej PAN, a także bibliografia i przygotowany wspólnie przez zespół polskich i katarskich badaczy wykaz transkrypcji opisów poszczególnych akwarel wraz z tłumaczeniem na współczesny język niemiecki, angielski i polski. Prezentowany na omawianej wystawie katalog

⁷² Bartholomaeus Schachmann (1559–1614) – zasłużony dla miasta Gdańska burmistrz, mecenas kultury i sztuki, bibliofil o wielkich ambicjach intelektualnych, słynący z zamiłowania do nauk tajemnych oraz niezwyklej pasji podróżniczej i kolekcjonerstwa, zob. Z. Nowak, *Schachmann Bartłomiej*, [w:] PSB, t. 35, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1994, s. 388–389; H. Dzieńis, *Schachmann Bartłomiej*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R–Ż, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1997, s. 150–151.

⁷³ H. Dzieńis, *Znaki własnościowe biblioteki Bartłomieja Schachmanna*, „*Libri Gedanenses*” 1993–1994, t. 11–12, s. 87–98.

Bartholomäus Schachman 1559–1614. Sztuka podróży/Bartholomäus Schachman 1559–1614. The Art of Travel (Gdańsk 2012) stanowi pierwszą próbę opracowania unikatowego dokumentu podróży z końca XVI wieku, zupełnie nieobecnego do tychczas w literaturze naukowej⁷⁴.

Ponadto na wystawie eksponowane były relacje z podróży naukowych. W drugiej połowie XVIII wieku badaniem Niziny Wschodnioeuropejskiej, a właściwie w eksploatację tego obszaru zaangażował się m.in. Peter Simon Pallas (1741–1811)⁷⁵, niemiecki lekarz, przyrodnik, podróżnik, etnograf i językoznawca. Od 1767 roku członek Petersburskiej Akademii Nauk, a od 1768 roku profesor Uniwersytetu w Petersburgu. W latach 1768–1774 kierował ekspedycją, prowadzącą badania w Rosji środkowej, nad dolną Wołgą i Morzem Kaspijskim, na południowych stokach Uralu i w południowej Syberii – na Ałtaju oraz nad Bajkałem. W czasie tej wyprawy zebrał cenne materiały dotyczące geologii, flory i fauny tych obszarów. Dzięki jego propozycji przyjęto Ural za umowną granicę między Azją a Europą⁷⁶. W latach 1793–1794 podróżował po północnym Kaukazie i po Krymie. Opublikował wiele cennych dla geografii, geologii, biologii i etnografii sprawozdań naukowych i prac o swoich podróżach. Na wystawie prezentowana była jedna z nich *Voyages De M. P. S. Pallas, En Différentes Provinces De L'Empire De Russie, Et Dans L'Asie Septentrionale* (t. 6, Paris 1793), w przekładzie z języka niemieckiego Gauthiera de la Peyronie (1740–1804).

W 1817 roku Jacques Étienne Arago (1790–1855), francuski podróżnik, rysownik i literat, wyruszył na wyprawę na Morze Południowe, kierowaną przez Louisa Claude'a de Freycineta, w charakterze rysownika i dokumentalisty. Ekspedycja miała charakter naukowy – antropologiczny i przyrodniczy. W ciągu trzech lat Arago odwiedził Mariany, Hawaje oraz osady brytyjskie na południowo-wschodnich wybrzeżach Australii. Wykonał w tym czasie kilkaset rysunków i akwarel przedstawiających okazy flory i fauny, ale też sceny z życia tubylczych plemion i obrazki z wyprawy. Po powrocie do Francji opisał podróż w książce *Voyage autour du monde*, która ukazała się drukiem w 1822 roku i odniosła znaczny sukces. Do opisu wyprawy powrócił w latach 1838–1840, wydając w 1853 roku poszerzoną i bogato ilustrowaną relację *Curieux voyage autour du monde*. Na wystawie eksponowany był egzemplarz *Podróż na około świata Jabóba Arago* (wyd. 4, Warszawa 1874), w przekładzie z języka francuskiego Wojciecha Szymanowskiego (1801–1861), wydany nakładem Samuela Henryka Merzbacha, ozdobiony 127 ilustracjami.

⁷⁴ Zob. K. Bożeńska, *Bartholomaeus Schachmann i sztuka podróży. Kilka uwag na marginesie katalogu wystawy gdańskiej, „Odrodzenie i Reformacja” 2016*, R. 60, s. 227–253.

⁷⁵ Zob. Pallas Piotr Simon, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 20, red. J. Wojnowski, Warszawa 2004, s. 211.

⁷⁶ Z. Długosz, *Historia odkryć geograficznych i poznania Ziemi*, Warszawa 2001, s. 139.

Zainteresowanie geografią w Polsce zaczęło się rozwijać szczególnie po pierwszym rozbiore. Wprowadzono ją wówczas do szkół jako przedmiot nauczania, chociaż na początku jako uzupełnienie historii. Przedmiotem tym zainteresowała się zarówno Komisja Edukacji Narodowej, jak i pijarzy w zreformowanych kolegiach. Pojawiło się zapotrzebowanie na nowe podręczniki do geografii. Dużą popularnością cieszyły się słowniki geograficzne. Jeden z nich, *Dykcjonarzyk geograficzny, czyli opisanie Krolestw, Prowincyi, Miast, Biskupstw, Xięstw, Hrabstw, Margrabstw, Portow, Fortec y innych mieysc znaczniejszych w czterech częściach świata...* (t. 1–3, Warszawa 1782–1783), prezentowany był na wystawie. Jak wiele innych prac ks. Franciszka Siarczyńskiego (1758–1829)⁷⁷ został wydany anonimowo. Było to rozszerzone tłumaczenie ósmego wydania francuskiego słownika geograficznego, który z kolei był przekładem K. Vosgien (Jean Baptiste Ladvocat) trzynastego wydania podobnego dzieła angielskiego, autorstwa Laurence Echarda⁷⁸. Objętościowo *Dykcjonarzyk* i oryginał francuski są porównywalne, różnią się jakością i liczbą haseł. Wydanie francuskie zawiera ich 14 000, w tym dotyczących Polski 250, wydanie Siarczyńskiego analogicznie 14 150 i 1950. Wzrosła liczba haseł dotyczących Polski, co jest zasługą Siarczyńskiego. Natomiast zmalała liczba haseł dotyczących całego świata poza Polską, co mówi o krytycznym stanowisku pijara i znacznym wkładzie jego pracy. Siarczyński nie tylko zwiększył liczbę haseł odnoszących się do Polski, ale również rozszerzył ich zakres. Często poprawiał pisownię, polonizował nazwy, identyfikował i porządkował miejscowości o tej samej nazwie, usuwał fragmenty, które nie miały charakteru naukowego, a także aktualizował przynależność polityczną, zwłaszcza po pierwszym rozbiore Polski oraz uzupełniał opisy ze szczególnym określeniem położenia miejscowości i ich odległości od większych centrów. Do słownika wprowadził również wiele haseł o charakterze ogólnym, jak mapa, klimat, horyzont, wyspa, jezioro i inne⁷⁹.

Ważną rolę w nauczaniu geografii w szkołach średnich odegrały podręczniki do nauki tego przedmiotu napisane przez Stanisława Majerskiego (1852–1926)⁸⁰, peda-

⁷⁷ Zob. K. Korzon, *Siarczyński Franciszek*, [w:] PSB, t. 36, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 447–450; A. Kawalec, *Ksiądz Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*, Wrocław 2007.

⁷⁸ Angielski słownik geograficzny Laurence Echarda (ok. 1670–1730) został wydany pod koniec XVII wieku. Niezależnie od niego w latach 1726–1739 ukazał się dziesięciotomowy *Le Grand Dictionnaire Géographique et Critique* Antoine-Augustina Bruzen de La Martinière (1662–1746). Wówczas Jean Baptiste Ladvocat (1709–1765), profesor Sorbony, dokonał skrótu dzieła La Martinière'a, nazwał go rozszerzonym tłumaczeniem Echarda i wydał pod pseudonimem K. Vosgien. Z ósmego wydania tego skróconego dzieła z 1767 roku korzystał ks. Franciszek Siarczyński.

⁷⁹ Z. Rzepa, *Franciszek Siarczyński*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 146; A. Kawalec, *op. cit.*, s. 213.

⁸⁰ Zob. Z. Kosiek, *Majerski Stanisław*, [w:] PSB, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław 1974, s. 171–172.

goga i geografa. Wspólnie z Kazimierzem Benonim opracował *Geografię monarchii austriacko-węgierskiej* (Lwów 1889), która była wznawiana cztery razy w następnych 14 latach. Ponadto ukazały się, m.in. *Opis ziemi dawnej Polski* (Lwów–Złoczów 1908), *Geografia handlowa* (Lwów 1912), *Geografia kraju ojczystego i monarchii austriacko-węgierskiej* (Lwów 1912), *Geografia szkolna* (wraz z Józefem Kwiatkowskim, cz. 1–3, Lwów 1916), *Geografia Polski dla niższych klas szkół średnich* (Lwów 1920). Główne jednak zasługi położył na polu kartografii jako autor pierwszych wydanych map hipsometrycznych, które stały się cenną i zalecaną przez władze szkolne pomocą w nauczaniu geografii w szkołach. Za pierwszą z nich *Mapę ścienną Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim z księstwami Oświęcimskim i Zatorskim* (Lwów 1894) otrzymał na Wystawie Krajowej w 1894 roku złoty medal. Mapy Majerskiego zyskały pozytywną opinię Eugeniusza Romera, który podkreślał ich szczególną rolę w rozwoju kartografii szkolnej. W 1894 roku brał udział w Międzynarodowym Kongresie Geografów w Londynie. Najobszerniejszym jego dziełem był *Opis Ziemi* (t. 1–4, Wiedeń ok. 1905), wydany nakładem Franciszka Bondy. Na wystawie eksponowany był tom trzeci, w którym znalazło się 159 ilustracji.

Za twórcę narodowej kartografii francuskiej uznawany jest Nicolas Sanson (1600–1667)⁸¹, nadworny geograf i kartograf króla Ludwika XIV, założyciel szkoły kartograficznej w Dieppe, która funkcjonowała przez trzydzieści pięć lat (1630–1665). Jako doświadczony matematyk stworzył odwzorowanie pseudowalcowe równopolowe, które upowszechnił w swoich mapach i atlasach. Wiernopowierzchniowa siatka kartograficzna dla całej Ziemi jest do dziś używana do prezentacji obszarów przyrównikowych. Sanson był autorem ponad stu czterdziestu map i atlasów. Pomagali mu lub kontynuowali jego prace synowie: Nicolas, Guillaume i Adrien. Na wystawie prezentowana była podwójna półkulista mapa świata *Mappe-monde, ou carte generale du globe terrestre: representée en deux plan-hemispheres: reveiie et changée en plusieurs endroits suivant les relations les plus recentes* (Paris 1678). W przeciwieństwie do wcześniejszych map holenderskich mapa Sansona koncentrowała się na informacjach geograficznych i hydrograficznych, a przestrzeń wokół podwójnych półkul celowo pozostawiono pustą. Zarys kontynentów i ilustracje informacji o wnętrzach są zgodne z ówczesną wiedzą geograficzną. Mapa zawiera elementy typowe dla kartografii XVII wieku, takie jak zarys wielkiego kontynentu południowego, a także kilka „odbić” wczesnej wiedzy o Australii pochodzącej z ograniczonych danych z pierwszych eksploracji mórz południowych. Sanson pokazał również dużą mityczną krainę Jessego, jezioro Parima w El Dorado w Ameryce Południowej i Kalifornię przedstawianą jako wyspa.

⁸¹ Zob. Sanson Nicolas, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 24, s. 340.

W XIX wieku atlasy przestają być rzadkością. W związku też z rozwojem wiedzy o świecie mapy są coraz dokładniejsze i bogatsze w treść. Autorzy dodają w atlasach nie tylko legendy – związane z oznaczeniami na mapie – ale też często wiążą mapy z monograficznymi opisami kraju lub regionu. Pojawiają się mapy dotyczące poszczególnych zagadnień, jak np. historyczne, polityczno-administracyjne, statystyczne, przemysłu, geologiczne i geodezyjne, szkolnictwa, a nawet mapy wyznań religijnych charakterystycznych dla danego kraju. Istotnym dla rozwoju popularności tego typu wydawnictw okazał się fakt publikowania ich w językach narodowych oraz dostosowanie do potrzeb społecznych zwłaszcza na podróżowanie do krajów dotąd uważanych za zbyt odległe lub niedostępne⁸². Do jednych z najważniejszych należą atlasy Joachima Lelewela (1786–1861)⁸³. Ten znakomity historyk był też kartografem, sam sporządzał mapy do swoich atlasów. Na uwagę zasługuje, prezentowany na wystawie, *Atlas do Historji i Geografji starożytney podług planu Joachima Lelewela Członka wielu Towarzystw uczonych polecany do użycia Szkołom i Instytutom naukowym: przez Kommissyę Rządową Oświecenia Publicznego* (Warszawa 1828), wykonany i wydany w Instytucie Litograficznym Szkolnym. Zawiera 29 litografowanych map różnej wielkości na 14 kartach z ręcznie kolorowanymi granicami kontynentów i państw. Mapy te według rysunków Lelewela wykonali: Seweryn Oleszczyński⁸⁴, Wilhelm Ruchacz⁸⁵ i Józef Sławiński. Na wyklejce przedniej oprawy umieszczona jest dedykacja: „Niniejszy Atlas darowany przez W. J. X. Jana Hyacentego Tomaszewskiego, kanonika kolegiaty krakowskiej, Examinatora Aspirantów [...] Edwardowi Dresder uczniowi jego”. Ponadto eksponowany był *A. Hartleben's Universal-Handatlas. 93 Hauptkarten und 112 Nebenkarten auf 126 Kartenseiten zur Mathematischen, Physikalischen, Politischen und Historischen Geo-*

⁸² J. Bzinkowska, *Wstęp*, [w:] *Katalog atlasów XIX wieku (1801–1900) w zbiorach kartograficznych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. J. Bzinkowska, współpr. E. Niedziałkowska, Kraków 2010, s. 9.

⁸³ Zob. B. Olszewicz, *Joachim Lelewel*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej...*, s. 213–229; S. Kieniewicz, *Lelewel Joachim*, [w:] PSB, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław 1972, s. 21–25; A.F. Grabski, *Lelewel Joachim*, [w:] *Słownik historyków polskich...*, s. 290–294.

⁸⁴ Seweryn Oleszczyński (1801–1876) – litograf, ilustrator. Zarządzał Instytutem Litograficznym Szkolnym w Warszawie. Około 1838 roku posiadał własny zakład litograficzny. Oprócz litografii uprawiał w mniejszym stopniu miedzioryt. Wykonał też kilka map. Czynny był również na polu ilustratorstwa, zob. W. Rukóżyo, *Oleszczyński Seweryn*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 641; J. Polanowska, *Oleszczyński Seweryn*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*, t. 6: *N–Pc*, red. K. Mikocka-Rachubowa, M. Biernacka, Warszawa 1998, s. 250–252.

⁸⁵ Wilhelm Ruchacz – litograf. W latach 20. XIX wieku pracował w Instytucie Litograficznym Szkolnym w Warszawie. Specjalizował się w pracach kartograficznych, zob. J. Polanowska, *Ruchacz Wilhelm*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*, t. 9, s. 205–206.

graphie (Wien–Pest–Leipzig ok. 1892). Atlas ten, poprzedzony tekstami Friedricha Umlaufa i Franza Heidericha, zawiera mapy wykonane w Instytucie Kartograficznym Gustava Freytaga i Wilhelma Berndta w Wiedniu. Pokazany egzemplarz przechowywany jest w zbiorach Ślądeckiej Biblioteki Publicznej⁸⁶.

Rozwój szkolnictwa, pozostający od 14 października 1773 roku pod nadzorem KEN, wymagał nowoczesnych metod i treści, co wiązało się z potrzebą realizacji zadań powołanego w marcu 1775 roku Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Zamówienia KEN oraz potrzeby szerokiego rynku czytelniczego spowodowały rozwój słowników. Najbardziej popularnym typem pracy z zakresu szeroko rozumianej wiedzy o mitologii był dykcyonarz mitologiczny. Ukazało się wiele prac tego rodzaju, stanowiących efekt bądź to działalności przekładowej, bądź też częściowo samodzielnej i oryginalnej⁸⁷. Wśród nich znalazła się m.in. *Historya Bogow Baieczna Przez Alfabet Zebrana czyli Dykcyonarzyk Mytologiczny Dla zrozumienia Wierszopisow, Rytmow, Konceptow, Sztuk Malarskich y Snycerskich...* (Warszawa 1769) Pierre’a Chompré (1698–1760), w przekładzie z języka francuskiego na polski ks. Dominika Szybińskiego (1730–1799)⁸⁸. W grudniu 1776 roku w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych dyskutowano nad możliwością wykorzystania tego dykcyonarza jako podręcznika w szkołach. W 1781 roku polecono członkowi Towarzystwa ks. Józefowi Koblańskiemu, aby porozumiał się z Szybińskim w sprawie opracowania poprawionego i poszerzonego przekładu, będącego „dykcyonarzykiem na szkoły narodowe”. Prezentowany na wystawie *Słownik Mytologiczny Czyli Historya Bogów Bajeczna Przez Abecadło Rozporządzona Służąca do zrozumienia Wierszopisow, Xiąg dawnych, Sztuk Malarskich i Snycerskich...* (Warszawa 1784) Chompré-Szybiński stał się jednym z popularniejszych w Polsce dykcyonarzy mitologicznych. Starannie opracowany, w układzie oraz terminologii całkowicie spolonizowany, był łatwo dostępny dla każdego czytelnika, m.in. dzięki licznym odsyłaczom.

Ponadto na wystawie eksponowane były komiksy, czyli opowiadania przedstawione za pomocą serii obrazków, zwykle wspomaganych tekstem słownym. Komiks jako gatunek synkretyczny, sytuujący się na pograniczu literatury i sztuk plastycznych, jest jednym z wytworów kultury masowej. Ostateczną formułę komiksu wypracowali graficy amerykańscy i to w tamtejszej wysokonakładowej prasie w połowie lat 90. XIX wieku komiks pojawił się jako osobny gatunek artystyczny.

⁸⁶ SBP, sygn. 11 663.

⁸⁷ E. Sarnowska-Temierusz, *Mitologia*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, wyd. 2 posz. i popr., Wrocław 1991, s. 290.

⁸⁸ Zob. K. Szelągowska, *Szybiński Dominik Aleksander wł. Gabriel*, [w:] *Słownik historyków polskich...*, s. 513–514; *Szybiński Dominik*, [w:] H. Bogdziewicz, *Pijarzy jako tłumacze literatury światowej w okresie Oświecenia*, Kraków 2006, s. 49–50; K. Puchowski, *Szybiński Gabriel*, [w:] PSB, t. 49, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2013–2014, s. 516–518.

Początkowo komiksy zamieszczano przede wszystkim w czasopismach. Dopiero w końcu lat 20. XX wieku w Stanach Zjednoczony Ameryki pojawiły się kolorowe broszury z utworami premierowymi. W Europie wydawnictwa takie ukazywały się po II wojnie światowej. Od lat 70. XX wieku zyskały na popularności tzw. opowieści graficzne, traktujące o codzienności, sięgające do osobistych doświadczeń autorów. Charakter autobiograficzny mają *Maus* Arta Spiegelmana czy *Persepolis* Marjane Satrapi, opowieść, która doczekała się filmowej animowanej adaptacji. Na ziemiach polskich historyjki w obrazkach pojawiły się już w połowie XIX wieku, jednak publikacje prasowe dłuższych, co najmniej kilkunastoodcinkowych utworów rozpoczęły się dopiero od 1919 roku. Polskie komiksy „z dymkiem” liczniej zaczęły pojawiać się w prasie w drugiej połowie lat 50. XX wieku, natomiast w osobnych wysokonakładowych wydawnictwach – od połowy lat 60. Prócz rozrywki, komiksy służyły często celom dydaktycznym i propagandowym. Niewielka liczba takich wydawnictw wzrosła znacznie w latach 80. XX wieku. Wtedy też pojawiły się w Polsce komiksy zagraniczne. Po 2000 roku intensywnie rozwijał się komiks historyczny. Inicjatorami tego są Muzeum Powstania Warszawskiego oraz Instytut Pamięi Narodowej. Komiksy te stanowią atrakcyjne narzędzie edukacji historycznej. Nauczanie przez atrakcyjną dla dzieci i młodzieży formę komiksu stało się bardzo popularne, wykorzystywane do nauczania różnych przedmiotów⁸⁹. Na wystawie pokazana była m.in. komiksowa adaptacja klasycznej powieści grozy *Bram Stoker's Dracula* Roya Thomasa i Mike'a Mignoli wydana przez Wydawnictwo IDW Publishing w 2018 roku. Kiedy w 1897 roku Bram Stoker opublikował swoją powieść, mało kto się spodziewał, że sto lat później będzie rozpalala wyobraźnię twórców. Najbardziej znaną jej adaptacją był film *Dracula* w reżyserii Francisca Forda Coppoli z 1992 roku. W tym też roku pojawiła się pierwsza komiksowa adaptacja *Dracula* Mike'a Mignoli.

Na wystawie prezentowane były również, pochodzące ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej, audiobooki, czyli książki udostępniane w postaci dźwiękowej. Ekspansja tzw. książki mówionej nastąpiła w latach 90. XX wieku. Wśród dzieł oferowanych jako książki mówione dominują głównie utwory literackie (klasyka literatury, poezja i proza współczesna, bestsellery, literatura dla dzieci), w pełnym tekście lub w skrótach i adaptacjach. Niekiedy jako książki mówione publikowane są książki popularnonaukowe, poradniki lub podręczniki. Teksty książki mówionej czytają zarówno lektorzy profesjonalni, jak i nieprofesjonalni. Audiobook pełni ważną funkcję przede wszystkim w życiu osób z dysfunkcją wzroku. Jest także ważnym elementem kształtowania kultury czytelnicznej wśród odbiorców dziecięcych. Produkcja książki mówionej początkowo była domeną wytwórni płytowych. W ostatnich dziesięcioleciach XX wieku wiele wydawnictw tworzyło odrębne działy,

⁸⁹ A. Rusek i red., *Komiks*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K–Z, s. 71–72.

specjalizujące się w produkcji książki mówionej, którą w postaci płyty załączano do wydania papierowego. Od końca XX wieku wzrosło zainteresowanie książką mówioną wśród wszystkich kategorii czytelników. Stała się ona atrakcyjnym towarzyszem dłuższych podróży dla kierowców lub pasażerów, a dla uczniów alternatywą dla drukowanych lektur szkolnych. Audiobooki stanowią coraz większą część oferty bibliotek i asortymentu księgarń. Wzrost popularności książki mówionej jest wynikiem powiększania się zasobów niepiśmiennych w komunikacji społecznej i rozwoju technologii teleinformatycznych⁹⁰.

Ekspozycję uzupełniały czasopisma poświęcone modzie kobiecej zdobione pięknymi grafikami. W XVIII wieku we Francji nastąpił wzrost liczby czasopism o modzie, który odzwierciedlał wiele czynników, takich jak: rozwój kolei, wzrost dobrobytu konsumentów, postęp technologiczny w druku, rozwój druku litograficznego i ruchu emancypacji kobiet. Pod koniec XVIII wieku czasopisma o modzie w całej Europie zostały zdominowane przez stroje kobiece. Do połowy XIX wieku francuska moda damska wyznaczała trendy w całej Europie. Do dziś Paryż uznawany jest za centrum mody. Rząd francuski w odróżnieniu od innych państw od początku wspierał krajowy przemysł odzieżowy. Burżuazja, która zaraz po Wielkiej Rewolucji Francuskiej doszła do władzy, szybko dostrzegła, że moda może przynieść realne zyski. Paryska prasa kobieca jako pierwsza stała się już w XVIII wieku narzędziem wykorzystywanym do promocji rodzimych wyrobów. Dziś takie magazyny stanowią wartościowe źródło o dziejach ubioru i są bezcennym świadectwem przemian zachodzących w modzie. Dla salonowej damy czasopisma o modzie były niezbędnym elementarzem francuskiego stylu i podręcznikiem życia w towarzystwie⁹¹. Na wystawie prezentowane były m.in. „Petit Courier des Dames. Modes de Paris. Littérature, Beaux-Arts, Théâtres” (R. 36, 1856) wydawany w latach 1821–1868 w Paryżu i „Journal des Demoiselles” (R. 49, 1881), drukowany w latach 1833–1922 także w Paryżu, z inicjatywy Jeanne-Justine Fouqueau de Pussy. Poza tym „Journal des Dames et des Demoiselles et Brodeuse Illustrée Réunis” (R. 49, 1889), wychodzący w latach 1841–1902 w Brukseli, wzbogacony zbiorem ilustracji dla hafciarek. Najważniejszym czasopismem dla kobiet był eksponowany na wystawie „Der Bazar. Illustrirte Damen Zeitung” (R. 36, 1890) ukazujący się w latach 1855–1937 w Berlinie. Można było znaleźć w nim informacje o modzie, ilustracje przedstawiające najnowsze fasony, a także szablony z wykrojami. Drukowano w nim również przepisy kulinarne i nuty.

⁹⁰ M. Góralaska, *Książka mówiona*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K–Z, s. 152.

⁹¹ E. Bulisz, *Przemiany i przeobrażenia gatunków prasowych na przykładzie wybranych tekstów o modzie*, „Acta Humana” 2017, vol. 8, s. 42–44.

Prezentowana wystawa umożliwiła wszystkim zainteresowanym pogłębienie wiedzy na temat „historii książki od narodzin pisma po XXI wiek”. Uświadomiła ona również, jak w ciągu wieków zmienia się świat, a wraz z nim pojawiają się nowe pomysły na książki i tworzą się nowe formy relacji między czytelnikiem a ich zawartością.

Bibliografia

Opracowania

- Ajewski K., Świdziński Konstanty, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 51/2, z. 209, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2016, s. 284–287.
- Bieniarzówna J., *Pruszcz Jacek*, [w:] *Słownik historyków polskich*, koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 427.
- Bieniarzówna J., *Wiekowe tradycje miłośnictwa Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 1974, t. 45, s. 11–18.
- Biernacka R., *Rychter Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 33/3, z. 138, red. H. Markiewicz, Wrocław 1992, s. 403–405.
- Bożeńska K., *Bartholomaeus Schachmann i sztuka podróży. Kilka uwag na marginesie katalogu wystawy gdańskiej*, „Odrodzenie i Reformacja” 2016, R. 60, s. 227–253. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/OiRwP.2016.07>.
- Budrewicz T., Stachura-Lupa R., *Tarnowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 52/4, z. 215, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2019, s. 533–541.
- Bulisz E., *Przemiany i przeobrażenia gatunków prasowych na przykładzie wybranych tekstów o modzie*, „Acta Humana” 2017, vol. 8, s. 39–59. DOI: <https://doi.org/10.17951/ah.2017.8.39>.
- Bursche E., *Dambrowski Samuel*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 397–398.
- Czembor H., „*Cithara Sanctorum*” ks. Jerzego Trzanowskiego, „Pamiętnik Cieszyński” 1992, t. 5, s. 30–39.
- Dagnan Jan*, [w:] A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 2: A–J, Tarnów 2000, s. 146.
- Długosz Jan*, [w:] *Słownik historyków polskich*, koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 109–111.
- Długosz Z., *Historia odkryć geograficznych i poznania Ziemi*, Warszawa 2001.
- Dybeł K., *Średniowiecze*, [w:] K. Dybeł, B. Marczuk, J. Prokop, *Historia literatury francuskiej*, Warszawa 2005, s. 19–124.
- Dzienieś H., *Schachmann Bartłomiej*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R–Ż, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1997, s. 150–151.
- Dzienieś H., *Znaki własnościowe biblioteki Bartłomieja Schachmanna*, „Libri Gedanenses” 1993–1994, t. 11–12, s. 87–98.

- Estreicher K., *Emanuela Murraya „Opisanie Krakowa” a literatura o Krakowie i plan Kołłątajowski*, „Rocznik Krakowski” 1977, t. 48, s. 57–157.
- Estreicher K., *Opisy miasta Krakowa przez Piotra Hyac. Pruszcza*, „Czas” 1868, nr 147, s. 2.
- Gach P., *Kasata zakonów i klasztorów*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8: *Język-Kino*, red. B. Migut, Lublin 2000, kol. 939–942.
- Gadacz K., *Nowakowski Edward Zygmunt*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23/2, z. 97, red. E. Rostworowski, Wrocław 1978, s. 297–299.
- Ganczar M., *Historia literatury austriackiej*, Warszawa 2016.
- Godlewski M., *Chełmiński Zygmunt*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 277–278.
- Górska M., *Książka mówiona*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K–Z, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 152.
- Grabski A.F., *Lelewel Joachim*, [w:] *Słownik historyków polskich*, koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 290–294.
- Grzebień L., *Skarga Piotr*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 4: S–Ż, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 84–92.
- Janaczek S., *Jakubowski Józef*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 2: H–Ł, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 125–127.
- Janik R., *Ks. Jerzy Trzanowski – życie i dzieło*, „Pamiętnik Cieszyński” 1992, t. 5, s. 20–29.
- Katalog atlasów XIX wieku (1801–1900) w zbiorach kartograficznych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. J. Bzinkowska, współpr. E. Niedziałkowska, Kraków 2010.
- Kawalec A., *Ksiądz Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*, Wrocław 2007.
- Kieniewicz S., *Lelewel Joachim*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław 1972, s. 21–25.
- Kleiner J., *Od początków piśmiennictwa do pierwszej książki Reja*, [w:] J. Kleiner, W. Maciąg, *Zarys dziejów literatury polskiej*, wyd. 2 popr., Wrocław 1974, s. 13–40.
- Konieczna D., *Katechizm*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K–Z, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat, Wrocław 2017, s. 40–41.
- Korotajowa K., *Cezary Franciszek*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 2: *Wiek XVII–XVIII*, vol. 1: A–K, red. J. Pirożyński, Kraków 2000, s. 82–100.
- Korzon K., *Siarczyński Franciszek*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 447–450.
- Kosiek Z., *Majerski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 19, red. E. Rostworowski, Wrocław 1974, s. 171–172.
- Kumor B., *Nowakowski Wacław Edward*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 3: M–R, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 219–222.
- Leśniak F., *Testamenty i inwentarze pośmiertne mieszkańców Nowego Sącza i jego przedmieść przelomu XVI i XVII wieku*, „Studia Sandecjana” 2020, t. 1, s. 54–67.
- Malicki M., *Repertuar wydawniczy drukarni Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*, cz. 1: *Bibliografia druków Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*, Kraków 2010 (Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia, t. 17).
- Marchoń Wawrzyniec*, [w:] A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 3: K–P, Tarnów 2001, s. 185.

- Mazur Z., *Siejkowski Michał*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 566–567.
- Michałowski P., *Gardzielewski Paulin*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948–1958, s. 279.
- Migdał E., *Wspomnienia pośmiertne. Ś. p. Jan Lubin Małecki*, „Sylwan” 1926, R. 44, nr 11–12, s. 321–324.
- Nagrody „Literatury na Świecie” za rok 2017, „Literatura na Świecie” 2018, nr 11–12, s. 408.
- Natoński B., *Siejkowski Michał*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 4: S–Ż, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 62–64.
- Nowak Z., „*Vates Polonus alias Rymarz*” – *Mikołaj Rej*, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki*, t. 1, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1991, s. 474–547.
- Nowak Z., *Schachmann Bartłomiej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 35, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1994, s. 388–389.
- Ogrodziński W., *Bobowski Mikołaj*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, red. W. Konopczyński, Kraków 1936, s. 156.
- Olszewicz B., *Joachim Leleweł*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 213–229.
- Ozorowski E., *Pruszcz Piotr Jacek*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 3: M–R, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 445–446.
- Pallas Piotr Simon*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 20, red. J. Wojnowski, Warszawa 2004, s. 211.
- Papée F., *Długosz Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, red. W. Konopczyński, Kraków 1939–1946, s. 176–180.
- Pietrusiewiczowa J., *Poezja polska – religijna i świecka*, [w:] *Literatura polska. Od średniowiecza do oświecenia*, red. Z. Libera, J. Pietrusiewiczowa, J. Rytel, wyd. 2, Warszawa 1989, s. 35–44.
- Plezia M., *Jan Długosz*, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki*, t. 1, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1991, s. 132–173.
- Polanowska J., *Oleszczyński Seweryn*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 6: N–Pc, red. K. Miłkocka-Rachubowa, M. Biernacka, Warszawa 1998, s. 250–252.
- Polanowska J., *Ruchacz Wilhelm*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 9: Ro–Rz, red. M. Biernacka, Warszawa 2013, s. 205–206.
- Prokop J., *Od klasycyzmu do postmodernizmu*, [w:] *Historia literatury francuskiej*, red. K. Dybeł, B. Marczuk, J. Prokop, Warszawa 2005, s. 221–387.
- Puchowski K., *Szybiński Gabriel*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 49, red. A. Romanowski, Warszawa–Kraków 2013–2014, s. 516–518.
- Rabenda T., *Pausanias*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, wyd. 3, Warszawa 2001, s. 378–379.
- Rożek M., *Mirabilia Urbis Cracoviae*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1986, t. 13, s. 49–53.
- Rożek M., *Pruszcz Piotr Jacek*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28/4, z. 119, red. E. Rostworowski, Wrocław 1985, s. 599–600.

- Różalska J., *Rychter Tadeusz*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 9: Ro–Rz, red. M. Biernacka, Warszawa 2013, s. 345–348.
- Rukóżyo W., *Oleszczyński Seweryn*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 641.
- Rusek A. i red., *Komiks*, [w:] *Encyklopedia książki*, t. 2: K–Z, red. A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Złat, Wrocław 2017, s. 71–72.
- Rzepa Z., *Franciszek Siarczyński*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 139–157.
- Samsonowicz A., *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991 („Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej”, t. 62).
- Sanson Nicolas, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 24, red. J. Wojnowski, Warszawa 2004, s. 340.
- Sarnowska-Temeriusz E., *Mitologia*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, wyd. 2 posz. i popr., Wrocław 1991, s. 289–293.
- Schletz A., Skrzyński S., *Jakubowski Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lep-szy, Wrocław 1962–1964, s. 386–388.
- Skarga Piotr, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 619–620.
- Szczawińska E., *Gardzielewski Paulin*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 2: D–G, red. J. Maurini-Białostocka, Wrocław 1975, s. 282–283.
- Szelągowska K., *Szybiński Dominik Aleksander wł. Gabriel*, [w:] *Słownik historyków polskich*, koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 513–514.
- Szwarc A., *Tarnowski Stanisław*, [w:] *Słownik historyków polskich*, koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 522.
- Szybiński Dominik, [w:] H. Bogdziewicz, *Pijarzy jako tłumacze literatury światowej w okresie Oświecenia*, Kraków 2006, s. 49–50.
- Szyrocki M., *Historia literatury niemieckiej. Zarys*, wyd. 2 posz., Wrocław 1971.
- Tazbir J., *Skarga Piotr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38/1, z. 156, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1997, s. 35–43.
- Tazbir J., *Szermierz kontrreformacji – Piotr Skarga*, [w:] *Pisarze staropolscy. Sylwetki*, t. 2, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1997, s. 249–281.
- Totoń A., *Rodzina Flisów*, [w:] *Sądectwanie znani i nieznani. Katalog wystawy*, red. A. Totoń, R. Bobrowski, Nowy Sącz 2012, s. 6–8.
- Wantuła A., *Ks. Jerzy Trzanowski: życie i twórczość*, Cieszyn 1992.
- Wcześni Marian*, [w:] A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 4: R–Ż, Tarnów 2004, s. 185.
- Wereszycki H., *Horoszkiewicz Julian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lep-szy, Wrocław 1962–1964, s. 10–11.
- Weryński Michał*, [w:] A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 4: R–Ż, Tarnów 2004, s. 188.
- Wojas J., *Śp. O. Jerzy Rupniewski OFM*, „Nasze Dzisiaj” 1990, nr 3 (28), s. 70–71.
- Wybór mów staropolskich*, wybrał i oprac. B. Nadolski, Wrocław 1961 (Biblioteka Narodowa, Seria I, nr 175).

- Wyczawski H.E., *Chełmiński Zygmunt*, [w:] *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 1: A–G, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 283–299.
- Z dziejów jednej książki*, [w:] H. Barycz, *Z epoki renesansu, reformacji i baroku. Prądy–idee–ludzie–książki*, Warszawa 1971, s. 652–676.
- Z inwentarzy mieszczańskich w XVI. i XVII. wieku*, [w:] J. Sygański, *Analekta sandeckie do XVI. i XVII. wieku*, Lwów 1905, s. 32–63.
- Ziarkowski D., *Przewodniki turystyczne i ich znaczenie dla popularyzacji ustaleń polskiej historiografii artystycznej do końca XIX wieku*, Kraków 2021. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381384070>.
- Ziarkowski D., *Zabytki a turystyka. Studium poświęcone historii naukowego i krajoznawczego poznania Doliny Prądnika*, Kraków 2011 (Monografie o Tematyce Turystycznej, t. 9).

Online

- Grzegorzczak Ł., *Ojciec Wacław z Sulgostowa – bibliotekarz u Świdzińskiego*, [online] <http://klwow.pl/asp/pliki/aktualnosci/l3.pdf> [dostęp: 12.05.2022].